

Kinga Stabrawa-Powęska*

RELIGIJNOŚĆ JAKO JEDEN Z ELEMENTÓW DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO GÓRNICZEJ WIELICZKI

ABSTRAKT

Zagadnienie dziedzictwa, próby określenie czym jest i jaką odgrywa rolę współcześnie, jest tematem szeroko poruszonym przez badaczy i praktyków – różne orientacje badawcze definiują je nieco inaczej. W niniejszej pracy zostaną zaprezentowane przykłady religijności górników wielickich, jako elementu dziedzictwa kulturowego tej grupy charakterystycznego dla tej społeczności oraz jej różne przejawy, zarówno niematerialne, jak i materialne. W artykule zostaną uwzględnione przede wszystkim zachowane najbardziej typowe i widoczne współcześnie formy religijności mające źródła w tradycjach górniczych. Zagadnienie to jest warte uwagi ze względu na wielowiekową historię Wieliczki, trud pracy górników oraz ciągłe trwanie form kultu w momencie przekształcenia obiektu z przedsiębiorstwa w miejsce turystyczne. W pracy zostaną omówione wybrane przykłady, będące najbardziej charakterystycznymi elementami tradycji wielickich górników, w celu wykazania ich aktualności.

Słowa kluczowe: religijność, dziedzictwo, tradycja, kopalnia, górnicy, Wieliczka

Kinga Stabrawa-Powęska*

RELIGIOUSNESS AS A COMPONENT OF CULTURAL HERITAGE
IN THE MINING TOWN OF WIELICZKA

ABSTRACT

The issue of heritage, the attempts at determining its essence and its present-day role is a subject broadly discussed by researchers and practitioners – various research orientations define it differently. The author of this paper presents examples of religiousness of Wieliczka miners as an element of cultural heritage of this group, characteristic for the community, as well as its various manifestations, both tangible and intangible. The author deals with most typical and visible forms of religiousness, which have their source in mining traditions. The issue is worth attention due to multi-century history of the place, hard work of miners and preservation of the forms of worship at the moment of transformation of the facility from an industrial mine to a tourist location. The author discusses selected examples that are the most characteristic elements of the traditions of Wieliczka miners with the aim of show their present-day validity.

Key words: religiousness, heritage, tradition, mine, miners, Wieliczka

* Kinga Stabrawa-Powęska, Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, ul. Zamkowa 8, 32-020 Wieliczka, k.stabrawa-poweska@muzeum.wieliczka.pl

* Kinga Stabrawa-Powęska, Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, 8 Zamkowa Street, 32-020 Wieliczka, k.stabrawa-poweska@muzeum.wieliczka.pl

WSTĘP

Zagadnienie dziedzictwa, jego roli oraz znaczenia społecznego jest często poruszane i szeroko komentowane przez badaczy i praktyków, którzy zwracają uwagę na jego wartość, a także wpływ na życie codzienne. Różnorodność terminu „dziedzictwo” wynika również z postrzegania go przez samych użytkowników, którzy często posiadają jego określone wyobrażenia. Poszukując śladów dziedzictwa górniczego Wieliczki, na pierwszym planie wyróżnia się sfera *sacrum*, która odsłania się na wiele sposobów. Liczne przykłady religijności wynikają z silnego oddziaływania specyfiki pracy w kopalni soli na życie mieszkańców całego miasta. Jej charakterystyczne elementy można zaobserwować w rytuałach, tradycjach, jak i w twórczości artystycznej. W niniejszym tekście zostanie omówiony temat religijności w środowisku górników solnych w Wieliczce, który jest interesującym studium przypadku na mapie Polski. W tekście przywołane zostaną zagadnienia wyjaśniające rozwój religijności w Wieliczce oraz kwestie wpływające na pozycję wiary w życiu codziennym społeczności górniczej. Wieliczka, która podobnie jak Bochnia wyrosła na soli, stanowi istotny przykład rozwoju religijności i stosunku do niej w niedużych społecznościach górniczych.

Pierwsza część pracy jest poświęcona charakterystyce takich pojęć jak dziedzictwo i tradycja. Składają się one na podstawę dla dokładnego opisu tematu, którego celem jest ujęcie zagadnienia religijności z perspektywy kulturowej. Następnie zostaną przedstawione wybrane wydarzenia historyczne, które istotnie oddziaływały na rozwój religijności wśród mieszkańców Wieliczki. Poruszony zostanie wątek etosu pracy i jego wpływ na wiarę oraz roli jaką miała religijność w budowaniu tożsamości grupy. Celem pracy jest uwzględnienie tych przykładów religijności, które można zaobserwować współcześnie, a które mają źródło w tradycjach górniczych.

Zjawisko zmieniającej się religijności górniczej zostanie przedstawione na podstawie dostępnych źródeł pisanych, które odnoszą się do owego tematu. Zaprezentowaną literaturę zestawiono z wynikami kilkietapowych badań. Pierwsza ich część opierała się na obserwacji uczestniczącej, w trakcie wybranych wydarzeń w mieście i kopalni, oraz na kwerendzie w źródłach internetowych i lokalnej prasie. Następnie zostały przeprowadzone rozmowy o charakterze swobodnego wywiadu z przedstawicielami

INTRODUCTION

The issue of heritage, its role and social significance is often tackled and extensively commented on by researchers and practitioners who draw attention to its value, as well as its impact on daily life. The diversity of the term “heritage” also results from its perception by the users, who frequently have specific notions of it. When searching for the traces of mining heritage of Wieliczka, the sacred sphere, revealed in multiple ways, is definitely brought to the foreground. Countless examples of religiousness result from a strong impact of work in a salt mine on the life of residents of the whole town. Its characteristic elements may be observed in rituals, customs, as well as artistic creativity. This text discusses the issue of religiousness in the environment of salt miners in Wieliczka, which is an interesting case study on the map of Poland. The author of the text evokes issues that clarify the development of religiousness in Wieliczka and themes that affect the position of faith in the daily life of the mining community. Wieliczka, similarly to Bochnia, grew on salt, and is an important example of development of religiousness and attitude to it in small mining communities.

The first part of the paper is devoted to the characteristics of such terms as heritage and tradition. They form the basis of a thorough description of the discussed subject matter, the purpose of which is to depict the issue of religiousness from the cultural perspective. Subsequently, the author presents selected historical events which exerted a strong impact on the development of religiousness among Wieliczka’s residents. The theme of work ethos will be discussed, along with its impact on faith and the role that religiousness played in building the group’s identity. The purpose of the paper is to include these examples of religiousness which may be observed nowadays and which have their source in mining traditions.

The phenomenon of changing mining religiousness is described on the basis of available written sources that refer to this issue. The presented literature is compared to the results of studies carried out in several stages. The first stage relied on participating observation during selected events in the town and in the mine and a search query in on-line sources and the local press. Subsequently, the author held talks in the form of informal interviews with representatives of

różnych zawodów w Wieliczce, które związane są z kopalnią soli. Zebrany materiał został porównany z istniejącą literaturą, dając tym samym obraz zjawiska współczesnych form religijności w środowisku związanym z kopalnią soli w Wieliczce.

DZIEDZICTWO I TRADYCJA W DEFINICJACH

Wieliczka, związana od początków swojego istnienia z górnictwem solnym, współcześnie jest przykładem miejsca, gdzie lokalne dziedzictwo – osadzone w górnictwie – jest wciąż podtrzymywane. Jednym z istotnych jego elementów jest rozbudowana forma religijności wśród górników i osób związanych z kopalnią. Historia rozwoju Wieliczki i przedsiębiorstwa solnego sięga kilkaset lat wstecz, co pozwoliło na rozwój bogatej kultury duchowej w tym regionie. Silne oddziaływanie sfery *sacrum* na życie codzienne rodzin górniczych przyczyniło się do odzwierciedlenia jej w charakterystycznych formach kultury materialnej i niematerialnej. Religijność jest stałym elementem kultury górniczej, jednak podobnie jak inne aspekty życia, ulegała przekształceniom. Wpłynęły na to zmiany wynikające z procesów globalizacyjnych m.in. ze zmiany sposobu życia – w tym laicyzacji, postępu technologicznego i zmian w zakładzie pracy czy powszechnej migracji ludności. W przypadku Wieliczki wydaje się, że pomimo zmian społeczno-gospodarczych, religijność w dalszym ciągu jest istotnym elementem charakteryzującym społeczność związaną z górnictwem. Zarówno praktyki religijne, jak i działalność artystyczna, są widocznymi przykładami przeżywania sfery *sacrum* w przestrzeni tego górniczego miasta.

W celu pełnego przedstawienia tematu różnych form religijności górników solnych jako elementu dziedzictwa, konieczne jest przyjęcie określonego paradygmatu. Dlatego też niniejsza praca wymaga przedstawienia definicji: „dziedzictwo” oraz „tradycja”. Oba pojęcia definiowane są bardzo szeroko, a ich interpretacja wynika z różnych orientacji badawczych. Studia nad dziedzictwem odsyłają do bogatej literatury, odwołującej się do różnych zagadnień, w tym: ochrony dziedzictwa, turystyki czy edukacji.

Podjmując próbę szerszego opisu tego pojęcia, na pierwszy plan wysuwa się, dominująca obecnie, koncepcja tzw. nowej filozofii dziedzictwa. Prezentuje ona owo zagadnienie jako uczestnictwo w dziedzictwie, polegające na świadomym i krytycznym wyborze jego elementów z przeszłości, które chcemy przyjąć. Szczególne znaczenie ma tu uwzględnienie procesualności samego zjawiska. Dodatkowo

various professions in Wieliczka, which are related to the salt mine. The collected materials were also compared with the existing literature, thus offering a picture of the phenomenon of modern forms of religiousness in the environment related to the “Wieliczka” Salt Mine.

HERITAGE AND TRADITION IN DEFINITIONS

Wieliczka, since the very beginning of its existence, has been linked to salt mining, and is nowadays a place where the local heritage – rooted in mining – is still kept alive. An important element of this heritage is the elaborate form of religiousness among miners and persons related to the mine. The history of development of Wieliczka and the salt enterprise goes back several hundred years and it allowed for the growth of a rich spiritual culture in the region. Powerful impact of the sacred sphere on the daily life of mining families has contributed to its reflection in the characteristic forms of tangible and intangible culture. Religiousness is a fixed element of the mining culture, yet similarly to other aspects of life, it underwent transformations. This resulted from changes caused by globalisation processes, including changes in the mode of life, such as secularisation, technological progress and changes in the work place or general migration of people. In the case of Wieliczka, it seems that in spite of the socio-economic changes, religiousness is still an important element characterising a community bound to mining. Both religious practice and artistic creativity are the visible examples of experiencing the sacred sphere in the space of this mining town.

For the purpose of presenting various forms of religiousness of salt miners as an element of heritage in a comprehensive mode, it is necessary to adopt a specific paradigm. Therefore, this paper requires presentation of definitions of such notions as “heritage” and “tradition.” Both of them may be broadly defined, whereas their interpretation results from various research orientations. Studies on heritage refer to extensive literature tackling various issues, such as heritage protection, tourism or education.

When attempting to describe heritage in broader terms, the concept of the so-called new heritage philosophy is highlighted. It presents this issue as participation in heritage, consisting in conscious and critical selection of its elements from the past that we want to accept. The issue of process-based nature of the phenomenon has special significance here. Additionally, the necessity of studying heritage

uwypatniona jest potrzeba konieczności badań dziedzictwa w sposób interdyscyplinarny i holistyczny, w celu ujęcia tematu w sposób wyczerpujący. Potwierdzenie dla takiego podejścia do zagadnienia znajdziemy m.in. u Gregory'ego J. Ashwortha, badacza podejmującego ową tematykę, który wskazał, że: *Dziedzictwem jest wszystko to, co współcześni wybierają z przeszłości, jaką sami wykreowali na użytek czasów obecnych lub w celu przekazania potomnym. Dziedzictwo to proces, a nie typ zasobów*¹. W podobny sposób wypowiadał się polski uczony profesor Andrzej Tomaszewski wskazując, że dziedzictwo jest kwestią wyboru człowieka, który selekcjonuje elementy przeszłości i przejmuje tylko wybrane części. W takim ujęciu jest to zasób elementów z przeszłości, który użytkownicy chcą przejąć oraz który następnie współtworzą, uczestniczą w nim i przekazują dalej². Tak rozumiane zagadnienie dziedzictwa wymaga postawy refleksyjnej i krytycznej w stosunku do świadectw przeszłości, które są przekazywane przez kolejne pokolenia depozytariuszy. Świadomy wybór elementów uznanych za dziedzictwo sugeruje pewien obraz kondycji grupy, której ono dotyczy.

W przypadku problematyki dziedzictwa nie chodzi wyłącznie o zakorzenie w przeszłości. Zwraca na to uwagę m.in. Rodney Harisson wskazując, że wybór konkretnych elementów przeszłości bezpośrednio określa jak kształtowana jest terażniejszość i przyszłość. Zwraca on uwagę, że w samej idei dziedzictwa nie chodzi o jedynie bierne upamiętnianie czy bezrefleksyjną ochronę świadectw przeszłości. Procesualność tego zjawiska polega bowiem na: *zbieraniu razem szeregu obiektów, miejsc i praktyk, wybranych przez nas, by stanowiły zwierciadło dla terażniejszości, bo łączymy je z konkretnym zestawem wartości, które pragniemy zabrać ze sobą w przyszłość*³.

Definicję tego zagadnienia znajdziemy także w materiałach Narodowego Instytutu Dziedzictwa, który proponuje następujący opis: *Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Oznacza wartość – materialną lub niematerialną – przekazaną przez przodków i określającą naszą kulturę. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy*

¹ G. Ashworth: *Sfragmentaryzowane dziedzictwo: sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki* (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, red. M. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007, s. 32–33.

² Por. A. Tomaszewski: *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2013.

³ M. Zatorska: *Ciulim lełowski jako lokalne dziedzictwo jedzeniowe* (w:) *Oddolne tworzenie kultur. Perspektywa antropologiczna*, red. J. Dudek, Warszawa 2015, s. 89.

in an interdisciplinary and holistic mode is brought to light, with the aim of comprehensive approach to the issue. This approach has been confirmed by Gregory J. Ashworth, a researcher who tackled the issue and who noted that: *Heritage is everything that the modern people choose from the past that they have created for the benefit of the modern times or for the purpose of passing on to the next generations. Heritage is a process, not a category of resources*¹. Professor Andrzej Tomaszewski spoke in a similar mode, pointing out that heritage is an issue of a man's choice, where elements are selected from the past and only specific aspects are accepted. In this approach, it is a pool of elements from the past that the users wish to accept and which they subsequently co-create, participate in and pass on². This understanding of the issue of heritage requires a reflective and critical stance to the testimonies of the past, which are passed on by the subsequent generations of depositaries. A conscious choice of elements believed to be heritage suggests a certain image of the condition of the group to which it refers.

In the case of heritage, this is not only about rooting in the past. Rodney Harisson draws attention to it and notes that the choice of specific elements from the past directly determines the shape of the present time and the future. He highlights the fact that the sole idea of heritage is not only about passive commemorating or thoughtless protection of testimonies of the past. The process-based nature relies on: *collecting a set of objects, places and practices, selected by us to form a mirror for the present time, because we combine them with a specific set of values that we wish to take with us to the future*³.

A definition of heritage is also found in the materials of the National Heritage Board of Poland, where the following description is proposed: *cultural heritage is an important factor of life and activity of every man. It forms the material and spiritual heritage of the previous generations, as well as the accomplishment of our times. It means a value – either tangible or intangible – passed on by the forefathers and defining our culture. It encompasses all environmental factors resulting from interaction between*

¹ G. Ashworth: *Sfragmentaryzowane dziedzictwo: sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki* (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, ed. M. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007, pp. 32–33.

² Cf. A. Tomaszewski: *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2013.

³ M. Zatorska: *Ciulim lełowski jako lokalne dziedzictwo jedzeniowe* (w:) *Oddolne tworzenie kultur. Perspektywa antropologiczna*, ed. J. Dudek, Warsaw 2015, p. 89.

ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów⁴. Ten wydawałoby się pełny i zwięzły opis jednak nie objaśnia całej złożoności zagadnienia, które tłumaczyłoby czym właściwie jest dziedzictwo i jak je rozumieć.

Jednym ze stale powtarzających się elementów dotyczących dziedzictwa jest jego wielopłaszczyznowość, która wpływa na możliwość odniesienia do wielu dziedzin. Badaczka Marie-Therese Albert łączy dziedzictwo, rozumiane jako dynamiczny proces kulturowy, z koncepcją zrównoważonego rozwoju⁵. Zdaniem autorki jest to kluczowy element dla rozwoju społecznego. Dziedzictwo jest tu rozumiane jako jakość, która może przekazywać kulturę oraz wartości, stając się przy tym czynnikiem stanowiącym o jej transmisji. Do wyzwań tych należy ochrona dziedzictwa oraz świadome korzystanie z niego z perspektywy ekonomicznej. M.T. Albert zauważa, że to właśnie równowaga pomiędzy dziedzictwem a jego wykorzystywaniem może pozytywnie wpłynąć na kształtowanie tożsamości określonej grupy⁶. Potwierdzenie tego założenia można dostrzec w działalności turystycznej skoncentrowanej w kopalni soli w Wieliczce. W tym miejscu nie można pominąć kilku znaczących faktów, wskazujących na relacje pomiędzy tymi sferami. Kopalnia Soli „Wieliczka” została wpisana do rejestru zabytków w 1976 r., znalazła się także na pierwszej liście światowego dziedzictwa UNESCO w 1978 r. W wyniku formalnej ochrony obiektu nastąpił coraz szybszy rozwój turystyki. Jednak kluczowym momentem był rok 1996, gdy zaprzestano wydobycia soli kamiennej i skupiono się na działalności leczniczej oraz turystyce jako podstawowej gałęzi funkcjonowania obiektu. Grono przewodników po kopalni zasilili emerytowani górnicy oraz kolejne pokolenia osób wywodzących się z górniczych rodzin. Ogromne podziemne komory, kaplice solne oraz bogata oferta zapewniły kopalni soli sukces komercyjny, przyciągając co roku rzesze turystów z całego świata. Wydaje się, że pomimo ogromnego sukcesu Wieliczka nie została pozbawiona swojej odrębności. Przykładem może być tu wciąż żywa tradycja rzeźbienia w soli czy powszechne uczestnictwo w górniczych świętach religijnych. Zwraca również uwagę zaangażowanie byłych górników i pasjonatów w prezentację informacji dotyczących dziejów

⁴ Źródło: https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Ochrona_dziedzictwa_kulturowego/, [08.08.2020].

⁵ Za M.-T. Albert: „Paradygmat zrównoważonego rozwoju nadal opiera się na czterech filarach rozwoju społecznego, gospodarczego, ekologicznego i kulturalnego” (w:) *Heritage Studies Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin–Boston 2013, s. 13.

⁶ M.T. Albert: *Heritage Studies Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin–Boston 2013, s. 14–15.

people and the environment throughout history⁴. However, this seemingly full and concise description fails to clarify the entire complexity of the issue which would explain what heritage actually is and how it should be understood.

One of the recurring elements pertaining to heritage is its multi-faceted nature, which affects the possibility of reference to multiple areas. Researcher Marie-Therese Albert combines heritage, understood as a dynamic cultural process, with the concept of sustainable development⁵. According to the author, this is the key element for social development. Heritage is understood as a quality which may communicate culture or values, simultaneously becoming a factor constituting such communication. Such challenges include heritage protection and its conscious use from the economic perspective. M.T. Albert notes that it is the balance between heritage and its use that may positively affect the formation of identity of a specific group⁶. This assumption is confirmed in the tourist operation focused in the “Wieliczka” Salt Mine. In this place, one should not overlook several meaningful facts that indicate relations among such spheres. The “Wieliczka” Salt Mine was entered in the register of monuments in 1976 and was also included in the first UNESCO world heritage list in 1978. As a result of formal protection of the site, rapid development of tourism took place. However, the key year was 1996 when extraction of rock salt was suspended and focus shifted to tourism and recreation as the basic branch of the facility’s operation. The group of tour guides in the mine includes retired miners and next generations of persons who come from miners’ families. Huge underground chambers, salt chapels and an extensive offer have secured the commercial success of the mine, attracting throngs of tourists from the whole world every year. It seems that in spite of its huge success, Wieliczka has not been deprived of its uniqueness. An example is the still living tradition of salt sculpting or common participation in religious mining celebrations. Attention should also be attracted to the engagement of former miners and enthusiasts in presentations of information pertaining to the history of the facility, customs, etc. The standpoint of M.T. Albert is very interesting in the context of the functioning

⁴ Source: https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Ochrona_dziedzictwa_kulturowego/, [08.08.2020].

⁵ Following M.T. Albert: *The paradigm of sustainable development still relies on four pillars of social, economic, environmental and cultural development* (w:) *Heritage Studies Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin–Boston 2013, p. 13.

⁶ M.T. Albert: *Heritage Studies Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin–Boston 2013, pp. 14–15.

historycznego obiektu, zwyczajów itp. Stanowisko M.T. Albert jest bardzo interesujące w kontekście funkcjonowania kopalni soli w Wieliczce. Mamy bowiem do czynienia z ochroną obiektu zabytkowego, jakim jest kopalnia soli. Dodatkowo jest to w dalszym ciągu miejsce pracy, zarówno w branży górniczej – czego wymaga ochrona obiektu – jak i w turystyce. Warto podkreślić, że występują tutaj również przykłady podtrzymywania tradycji górniczych bądź tworzenia nowych, wynikających z potrzeby mieszkańców miasta i okolic. Są to przykłady wskazujące na identyfikowanie się mieszkańców, w pewnym zakresie, z dziedzictwem górniczym.

Tematyka religijności poruszana w pracy odsyła także do definicji tradycji. Termin ten, podobnie jak dziedzictwo, jest pojęciem bardzo szerokim, które ewoluowało na przestrzeni lat, tworząc podstawę do zrozumienia religijności jako elementu dziedzictwa kulturowego. Amerykański badacz Edward Sapir, żyjący na przełomie XIX i XX w., opisuje rolę tradycji jako zaplecza historycznego dla obyczaju: *Jakieś obyczaje i konwencje mogą być nieobecne w danej wspólnotie i nikt nie będzie miał jej tego za złe. (...) Różnica między zwyczajem a tradycją jest raczej subiektywna niż obiektywna. Bowiem pełne historyczne tłumaczenie obyczajów, poza nielicznymi wyjątkami, z reguły prowadzi nas ku odległej przeszłości*⁷. Powyższy opis jest bardzo ogólny, jednak wpisuje się w przedmiot badań, jakim jest religijność, która jest wypełniona określonymi zrytualizowanymi zachowaniami i działaniami. Nie pozwala on jednak jednoznacznie określić, jak rozumieć zagadnienie tradycji.

Rozbudowany opis tego, czym jest tradycja oraz wskazanie sposobów jej transmisji, znajdziemy w pracy polskiego badacza, profesora Kazimierza Dobrowolskiego: *Przez tradycję rozumiemy w zasadzie wszelką spuściznę, którą ustępujące generacje przekazują pokoleniom wchodzącym w życie*⁸. K. Dobrowolski wskazuje także na dwa środki transmisji spuścizny kulturowej. Pierwszy z nich wymaga interakcji międzyludzkich i polega na wykorzystaniu zmysłów mowy, wzroku i słuchu. Tradycja jest tu przekazywana za pomocą dźwięków, słów lub czynności, które można zobaczyć. Drugim środkiem transmisji K. Dobrowolski określa działania o charakterze mechanicznym utrwalające idee i twórczość artystyczną społeczeństw. W tym przypadku dzięki nośnikom, takim jak np. druk, wszelkie dzieła artystyczne o charakterze wizualnym pozwalają na pominięcie bezpośredniego kontaktu z odbiorcami⁹.

⁷ E. Sapir: *Zwyczaj (w:) Kultura, język, osobowość*, Warszawa 1978, s. 225.

⁸ K. Dobrowolski: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Ossolineum 1966, s. 76.

⁹ Tamże, s. 76.

of the “Wieliczka” Salt Mine. Here, we are dealing with conservation of a historical facility such as the salt mine. Additionally, it continues to be a work place, both in the mining industry – due to the requirements of conservation of the facility – as well as in tourism. It is worth emphasising that there are also examples of keeping up the mining traditions or creation of new ones, resulting from the needs of residents of the town and the neighbouring areas. These examples testify to the identification of residents, to a certain extent, with the mining heritage.

The issue of religiousness tackled in the paper also makes references to the definition of tradition. This concept, similarly to heritage, is very broad, and has evolved over the years, creating a basis for understanding religiousness as an element of cultural heritage. American researcher Edward Sapir, who lived at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, describes the role of tradition as the historical background for customs: *Certain customs and conventions may be absent in a given community and nobody is going to hold it against it. (...) The difference between a custom and tradition is rather subjective than objective. Full historical explanation of customs, apart from certain exceptions, as a rule leads us to a distant past*⁷. The description above is very general, yet it forms a part of studies on religiousness, which is filled with specific ritualised behaviour and actions. However, it does not necessary allow for a clear-cut understanding of the issue of tradition.

An extended description of the essence of tradition and indication of the mode of its transmission can be found in the work of a Polish researcher, Professor Kazimierz Dobrowolski: *In principle, tradition is all heritage that is passed on by the generations that are stepping down to the generations who are entering life*⁸. K. Dobrowolski also points out to two modes of transmission of cultural heritage. The first of them requires inter-human interaction and consists in the use of senses of speech, sight and hearing. Here, tradition is communicated with the use of sounds, words or actions which can be seen. The second mode of transmission, according to K. Dobrowolski, includes mechanical type actions that solidify the ideas and the artistic creativity of communities. In this case, thanks to the media such as, e.g., print, any visual works of art allow for omitting direct contact with recipients⁹.

When looking for information about tradition, we also encounter a concept of a Polish sociologist, Jerzy Szacki, who draws attention to three possibilities

⁷ E. Sapir: *Zwyczaj (w:) Kultura, język, osobowość*, Warsaw 1978, p. 225.

⁸ K. Dobrowolski: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Ossolineum 1966, p. 76.

⁹ *Ibidem*, p. 76.

Poszukując informacji na temat tradycji, natrafiamy także na koncepcję polskiego socjologa, Jerzego Szackiego, który zwraca uwagę na trzy możliwości rozumienia tradycji w naukach społecznych i humanistyce: *Pierwsze można nazwać czynnościowym, uwaga zostaje bowiem skupiona na czynności przekazywania z pokolenia na pokolenie takich lub innych elementów kultury danej zbiorowości («tradycja» jako transmisja). Drugie («tradycja» jako dziedzictwo) można nazwać przedmiotowym, ośrodek uwagi przesuwają się bowiem z procesu przekazywania na to, co podlega przekazywaniu. Trzecie można określić jako podmiotowe, ponieważ głównym przedmiotem zainteresowania jest nie transmisja i nie dziedzictwo, lecz stosunek członków zbiorowości do przeszłości, afirmacja dziedzictwa lub jego negacja («tradycja» jako tradycja po prostu)*¹⁰. Każde z tych ujęć tematu wpływa na wybór głównego problemu badawczego, choć niejednokrotnie trudno jest jego zakres rozgraniczyć. Przykłady takiego ujęcia zagadnienia tradycji można bez problemu wskazać w religijności górniczej. Analizując model J. Szackiego, transmisja zachodzi chociażby w przypadku uczestnictwa kolejnych pokoleń wieliczek w mszach w podziemnych kaplicach. Drugi aspekt, który dotyczy przekazywanej treści, odnaleźć można np. w podtrzymywaniu kultu wybranych świętych, jak św. Barbary czy św. Kingi, przekazywaniu historii i legend związanych z patronkami. Natomiast przykładem trzeciej możliwości, która wskazuje na emocjonalny stosunek do tradycji górniczych, może być uczestnictwo górników w uroczystościach w pełnym umundurowaniu, które wskazuje na ogromny szacunek w stosunku do określonych wydarzeń oraz emocjonalne zaangażowanie górników. Choć propozycja Szackiego wskazuje bardzo jasny podział, to badając dziedzictwo interdyscyplinarnie trudno nie zauważyć, że te trzy płaszczyzny się przenikają i wymagają pogłębionej analizy.

We współczesnym rozumieniu zagadnienia tradycji istotne stanowisko prezentuje m.in. badacz Marcin Lubaś, który pisze o tradycji jako procesie społeczno-kulturowym. Skupia się on na temacie utrwalania treści i form kulturowych, które podlegają zmianom, wynikającym z czynnego i świadomego uczestnictwa w nim ludzi¹¹. Tradycja może przejawiać się w różnych formach, poprzez teksty, symbole czy sformalizowane praktyki rytualne. Istotnym czynnikiem jest w tym kontekście jej transmisja kulturowa, która podlega wcześniejszej krytycznej ocenie

¹⁰ J. Szacki: *Trzy pojęcia tradycji*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki”, nr 3–4 (18), 2007.

¹¹ M. Lubaś: *Tradycja jako proces społeczno-kulturowy. Praktyki tradycjonalizacji w zachodniej Macedonii* (w:) *Kreacje i nostalgje. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, red. G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzynski, D. Rancew-Sikora, Gdańsk 2009, s. 28.

of understanding tradition in social sciences and humanities: *The first one can be called activity-based, given the fact that attention is focused on the activity of passing certain elements of culture of a given community from generation to generation («tradition» as transmission). The second («tradition» as heritage) can be called objective, as the focus of attention is shifted from the process of transmission to the content of transmission. The third one can be called subjective, because the main subject of interest is not transmission and not heritage, but the attitude of members of the community to the past, affirmation of the heritage or its rejection («tradition» simply as tradition)*¹⁰. Each of these approaches to the concept affects the choice of the main research problem, even though it is often difficult to separate its range. Examples of such approach to the issue of tradition are easy to find in the miners' religiousness. When analysing the model of J. Szacki, transmission takes place in the case of participation of subsequent generations of Wieliczka residents in holy masses in underground chapels. The second aspect, which refers to the transmitted content, can be found, e.g., in the continued worship of selected saints, such as St. Barbara and St. Kinga, recounting stories and legends related to these patron saints. On the other hand, an example of the third option, which indicates emotional attitude to the mining traditions, may be the miners' participation in religious ceremonies in full uniforms, which testifies to their huge respect in relation to specific events and emotional engagement. Even though Szacki's proposal indicates a clear-cut division, yet exploring the heritage in an interdisciplinary mode, it is difficult not to note that these three areas pervade each other and require an in-depth analysis.

In the modern understanding of the concept of tradition, the researcher Marcin Lubaś who writes about tradition as a socio-cultural process, presents an important standpoint. He relies on the preservation of cultural content and forms which are subject to changes resulting from active and conscious participation of people in it¹¹. Tradition may be manifested in various forms, via texts, symbols or formalised ritual practice. A significant factor in this context is cultural transmission, which is subject to prior critical assessment and takes place from generation to generation. In the context of this subject, it is also necessary to present the approach of E. Hobsbawm and T. Ranger. They show tradition as a process and sequences of events that remain

¹⁰ J. Szacki: *Trzy pojęcia tradycji*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki”, No. 3–4 (18), 2007.

¹¹ M. Lubaś: *Tradycja jako proces społeczno-kulturowy. Praktyki tradycjonalizacji w zachodniej Macedonii* (w:) *Kreacje i nostalgje. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, ed. G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzynski, D. Rancew-Sikora, Gdańsk 2009, p. 28.

i zachodzi z pokolenia na pokolenie. W kontekście poruszanego tematu należy przedstawić także ujęcie go przez E. Hobsbawma i T. Rangera. Przedstawiają oni tradycję jako proces i ciągi zdarzeń pozostających w nieustannej zmianie wynikającej z wpływu i ram kontekstów życia¹². Tradycję przedstawiono tu jako element dziedzictwa, którego wszelakie dobra kulturowe zostały przejęte z przeszłości i podlegają wartościowaniu, ocenie społeczności oraz zostały przekazane kolejnym pokoleniom¹³. Koncepcja E. Hobsbawma i T. Rangera przyczyniła się do rozumienia tradycji jako świadomego wyboru, który podlega ciągłym zmianom. Założenia badaczy stały się wiodące we współczesnym rozumieniu zagadnienia tradycji.

Analizując wielość opisów odnoszących się do problematyki definicyjnej tradycji i dziedzictwa, nasuwa się pytanie, jaka jest między nimi zależność, czy potrzebny jest rozdział na dwie „definicje”. Kompleksowe podsumowanie owego zagadnienia odnajdziemy w publikacjach profesora Janusza Barańskiego, w których daje on podstawy do rozróżnienia tych pojęć, ujmujące je w dwóch systemach modelujących. Wskazuje, że tradycja reprezentuje pierwotny system modelujący, co oznacza, iż pojęcie to ma charakter emocjonalny w stosunku do określonej spuścizny kulturowej, ale jednocześnie jest bezrefleksyjne, w dużej mierze nawykowe. Tym samym treści tradycji nie muszą być pogłębiane i zrozumiałe przez osoby posługujące się nimi. Natomiast, jak zauważa prof. J. Barański, pojęcie dziedzictwa reprezentuje system wtórny. Tym samym zachowana spuścizna kulturowa jest wynikiem krytycznego, refleksyjnego i emotywnego wyboru¹⁴. Współcześnie to właśnie dziedzictwo kulturowe odgrywa rolę podmiotową, pobudza do działania, świadomego ożywiania tradycji, któremu towarzyszą emocje. Zatem nie tylko odwołuje się do przeszłości – jak czyni to tradycja – lecz w nowej formie oddziałuje aktywnie na człowieka, który tworzy aktualną rzeczywistość. Przykłady takiego rozumienia dziedzictwa górniczego w Wieliczce można odnaleźć właśnie w różnych formach religijności górniczej Wieliczki, które są wciąż obecne i zauważalne.

¹² Tamże, s. 22; por. E. Hobsbawm, T. Ranger: *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008.

¹³ L. Przymuszała: *Ginące i żywe tradycje ludowe w świetle frazeologii gwarowej* (w:) *Tradycja w kontekstach kulturowych*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, T. 4, wyd. UMCS, Lublin 2011, s. 133.

¹⁴ Por. J. Barański: *Spiski regionalizm: uwagi o tradycji, dziedzictwie i metakulturowości*, „Rocznik Podhalański”, T. 14, Zakopane 2019, s. 240–271.

in a constant change resulting from the impact and framework of contexts of life¹². Here, tradition is presented as an element of heritage whose cultural assets were taken over from the past and are subject to valuation, assessment of the community and passed on to the next generations¹³. The concept of E. Hobsbawm and T. Ranger has contributed to the understanding of tradition as a conscious choice, which is subject to continuous changes. The researchers' assumptions take the lead in the modern understanding of the issue of tradition.

When analysing the multitude of descriptions pertaining to the definitions of tradition and heritage, a question appears about the dependence between them and whether the division into two separate “definitions” is necessary. A comprehensive recapitulation of such issue can be found in the publications of Professor Janusz Barański, where he offers bases for distinguishing these concepts, depicting them in two modelling systems. He indicates that tradition represents the original modelling system which means that the concept has emotional character in reference to specific cultural heritage and at the same time is thoughtless, to a great extent habitual. Thus, the content of tradition does not have to be elaborated on and understood by persons who make use of it. On the other hand, as noted by Professor J. Barański, the concept of heritage represents a secondary system. Thus, the preserved cultural heritage is a result of critical, reflective and emotive choice¹⁴. Nowadays, cultural heritage plays the subjective role, excites to action, conscious revival of tradition which is accompanied by emotions. Therefore, it does not only refer to the past – as tradition does – but in the new form exerts active impact on man who creates the current reality. Examples of this understanding of mining heritage in Wieliczka can be found in various forms of Wieliczka miners' religiousness which are still present and easily noticeable.

¹² *Ibidem*, p. 22; cf. E. Hobsbawm, T. Ranger: *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008.

¹³ L. Przymuszała: *Ginące i żywe tradycje ludowe w świetle frazeologii gwarowej* (in:) *Tradycja w kontekstach kulturowych*, ed. J. Adamowski, M. Wójcicka, Vol. 4, Wyd. UMCS, Lublin 2011, p. 133.

¹⁴ Cf. J. Barański: *Spiski regionalizm: uwagi o tradycji, dziedzictwie i metakulturowości*, „Rocznik Podhalański”, Vol. 14, Zakopane 2019, p. 240–271.

CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA ROZWÓJ RELIGIJNOŚCI GÓRNICZEJ

Religijność górnicza rozwijała się z kilku powodów. Przede wszystkim wpływ na pobożność miał sam charakter pracy pod ziemią. Praca w kopalni, ze względu na warunki jakie tam panowały, związana była z możliwością utraty zdrowia lub życia. Występowały także zjawiska naturalne – np. zawały skalne, powodzie, czy też wypadki, które były bardzo długo niepojęte dla pracujących pod ziemią ludzi. Liczne zagrożenia rzutowały na system pracy, jego rytm, a co za tym szło również na całą górniczą rodzinę. Na pobożność górniczą wpływało także pochodzenie osób przyjmowanych do pracy. Środowisko to początkowo było bardzo zróżnicowane, ale jak wskazują źródła, głównie dominowała grupa z obszarów wiejskich¹⁵. Dlatego też źródeł religijności robotniczej – w tym przypadku górniczej – trzeba poszukać w wierze ludowej. Nie oznacza to jednak, że religijność górnicza była czy też jest w pełni równoznaczna z tą w wersji ludowej. W tym przypadku można wskazać, że w wyniku wytworzenia spójnej kultury górniczej, społeczność wywodząca się z ludności wiejskiej ukształtowała wyróżniającą się w formie religijność.

Dla dokładnego przedstawienia tematu warto w tym miejscu nakreślić pokrótce elementy charakterystyczne dla samej religijności ludowej. W jej opisach podkreśla się kilka istotnych cech, m.in.: rozbudowany rytualizm, określone i utrwalone prawdy wiary i zasady moralne, obrzędowość, ubóstwo doktrynalne, prostota religijnego życia wewnętrznego¹⁶. Rytualizm i obrzędowość często są interpretowane jako przejaw słabości religijności ludowej, zwłaszcza w sytuacji przemian społecznych, zmiany warunków życia i mobilności. Stefan Czarnowski opisuje to w następujących słowach: *Obrzędy stają się (...) zespołem gestów i formuł potrzebnych i świętych, ale nie zawierających innej treści pojęciowej niż ta, którą nadaje im codzienne życie chłopu rolnika. Zrozumiałe wydaje się przeto, że mimo iż akty religijne zajmują w życiu ludu polskiego tak wiele miejsca, religia tego ludu jest tak niestychanie uboga z punktu widzenia doktrynalnego*¹⁷. W przypadku opisu religijności ludowej, obrzędowość, rytualizm pojmowane są przez Czarnowskiego jako niemal czysto zewnętrzne zachowanie, niezawierające religijnej treści pojęciowej. Natomiast cechy charakterystyczne dla danych obrzędów są ściśle związane z kulturą występującą w danym miejscu oraz są efektem wielopokoleniowej transmisji.

¹⁵ D. Dobrowolska: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939*, Kraków 1965, s. 78–81.

¹⁶ T. Szawiel: *Religijność ludowa: perspektywy spojrzenia*, „Znak” 2008, nr 634.

¹⁷ Tamże.

FACTORS INFLUENCING DEVELOPMENT OF MINERS' RELIGIOUSNESS

Miners' religiousness developed due to several reasons. First of all, piety was influenced by the nature of underground work. Work in a mine, due to the conditions there, was related to the risk of losing one's health or life. There were also the natural phenomena, e.g. rock collapses, floods or accidents which for a long time remained incomprehensible for the people who worked there. Numerous threats reflected on the system of work, its rhythm and thus the entire mining family. Miners' piety was also affected by the origin of people who were accepted for work. Initially, this environment was greatly diversified, but as indicated by the sources, the group from rural areas was dominant¹⁵. Therefore, the sources of workers' religiousness – in this case miners' religiousness – has to be looked for in the folk faith. However, this does not mean that miners' religiousness was or is fully identical with folk religiousness. In this case, it can be noted that as a result of development of a uniform mining culture, the community deriving from rural people has formed religiousness that is distinguished in its form.

A thorough presentation of the issue requires a brief sketch of elements that are characteristic for folk religiousness. Its descriptions include several important characteristics, including extensive rites, specific and fixed truths of faith and moral principles, rituals, doctrinal indigence, simplicity of inner religious life¹⁶. Rituals are often interpreted as a manifestation of weakness of folk religiousness, in particular in the situation of social transformations, changes in the living conditions and mobility. Stefan Czarnowski describes it in the following words: *rituals become (...) a set of necessary and holy gestures and formulas which, however, do not contain other conceptual content than the one that they have been imbued with by the daily life of a farmer. Therefore, it seems understandable that in spite of the fact that religious acts occupy so much space in the life of the Polish people, their religion is so poor from the doctrinal point of view*¹⁷. In the case of description of folk religiousness, Czarnowski understands rituals almost entirely as external behaviour which does not contain any religious conceptual content. However, features characteristic for specific rituals are closely bound to the culture of a given place and are the effect of a multi-generation transmission. Another distinguishing trait of folk

¹⁵ D. Dobrowolska: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939*, Kraków 1965, pp. 78–81.

¹⁶ T. Szawiel: *Religijność ludowa: perspektywy spojrzenia*, „Znak” 2008, No. 634.

¹⁷ *Ibidem*.

Kolejną charakterystyczną cechą religijności ludowej jest pole jej oddziaływania, nie dotyka ono bowiem wyłącznie sfery prywatnej – lecz wszystkich płaszczyzn życia. Oddziałuje zarówno na rodzinę, jak i pracę, a perspektywa *sacrum* wpływa w sposób uniwersalny na całe życie człowieka. Religijność typu ludowego była mocno zrytualizowana, ale niekoniecznie refleksyjna. Występowała jako zjawisko, które swym zakresem obejmowało całe życie człowieka, ale nie jako jednostki, lecz grupy, stanowiąc stały element życia społecznego. Nie jest to jednak zjawisko niezmiennicze, tak samo jak kultura ludowa nie występuje już w jej tradycyjnym rozumieniu. Wiara uzewnętrzniana poprzez typ określonych działań i zachowań stanowi jeden z modeli religijności. Omawiając zagadnienie religijności, należy pamiętać, że lokalnie wiara może przybierać różne formy. Oznacza to również, że im mocniej jest osadzona w kulturze miejscowej, tym jest bardziej charakterystyczna i trwalsza. Przykład Wieliczki jest tu niezwykle interesujący, a wynika to z wykształcenia się przez wieki odrębnej społeczności górniczej – z typową dla siebie kulturą i obrzędowością. Analizując przejawy religijności górniczej uwagę zwracają: bogaty rytualizm, eksponowanie wartości zbiorowych, a zatem społeczny charakter religii, silne uwypuklenie treści narodowych oraz łączenie religijności z czynnikami lokalnymi, a co za tym idzie z określonymi, typowymi dla danej grupy wartościami, wizerunkami, a nawet przestrzeniami. Charakterystycznym elementem jest również silny związek wierzeń i obrzędów z życiem codziennym, przywiązanie do istniejącej tradycji, jak też identyfikowanie wizerunku świętego z nim samym – tzw. naiwny sensualizm, rozbudowanego rytualizmu¹⁸. Przetrawanie bogatej w formie religijności górniczej świadczy jednak o tym, że może występować w tym zakresie refleksyjność, która wpłynęła na zachowanie i trwanie niektórych jej elementów. Potwierdzenie znajdziemy w tekście U. Janickiej-Krzywdy: *Środowisko górników wielickich było od wieków bardzo religijne. Zwracali na to uwagę prawie wszyscy badacze i pamiętnikarze odwiedzający tutejsze saliny. Religijność ta przejawiała się nie tylko w praktykach religijnych, ale także w obrzędowości i zwyczajach, dążeniu do obcowania z *sacrum* na co dzień, w miejscu pracy, czego materialnym wyrazem były liczne kaplice, ottarze, kapliczki itp.*¹⁹

¹⁸ B. Gapiński: *Wybrane zagadnienia najnowszej historii religijno-kulturowej*, wyd. Gaudentium, Gniezno 2017, s. 146.

¹⁹ U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, nr 49, wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

religiousness is the field of its impact, as it does not exclusively touch upon the private sphere, but affects all areas of life. It impacts both the family and work, whereas the sacred perspective influences, in a universal mode, the man's life. Folk type religiousness was strongly ritualised, but not necessarily thoughtful. It existed as a phenomenon whose scope encompassed a man's whole life, but not as an individual, but as a group, forming a fixed element of social life. However, it is not an unchanging phenomenon, in the same way that folk culture no longer exists in its traditional understanding. Faith externalised by specific actions and behaviour is one of the models of religiousness. When discussing the issue of religiousness, it must be remembered that faith may locally acquire diverse forms. It also means that the stronger its rooting in the local culture is, the more characteristic and the more durable it becomes. The example of Wieliczka is very interesting in this case, and it results from the formation of a separate mining community in the course of centuries, with typical culture and rituals. Whilst analysing manifestations of religiousness, attention is attracted by: extensive rituals, highlight on collective values, and thus social character of religion, strong emphasis on the national content and relation between religiousness and local factors, and thus specific values, images and even spaces typical for a given group. A characteristic element is also a strong relationship between beliefs, rituals and every-day life, attachment to the existing tradition, as well as a tendency to identify the saints with their images – the so-called naive sensualism, extended rituals¹⁸. Preservation of miners' religiousness in such rich form testifies to the fact that thoughtfulness may occur in this respect, which affected the survival and the duration of some of its elements. Confirmation is found in a text by U. Janicka-Krzywda: *The community of Wieliczka miners has been very religious for centuries. All researchers and historians who visited the local saltworks drew attention to it. Such religiousness was manifested not only in religious practice, but also in rituals and customs, the desire to commune with the sacred on a daily basis, at the work place, the tangible expression of which were numerous chapels, altars and shrines*¹⁹.

¹⁸ B. Gapiński: *Wybrane zagadnienia najnowszej historii religijno-kulturowej*, Wyd. Gaudentium, Gniezno 2017, p. 146.

¹⁹ U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, No. 49, wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

Pobożność górników związana była także z funkcjonującym etosem pracy, jaki obowiązywał w kopalni. Określał on nie tylko stosunek do samej pracy, ale również wymagane cechy osobowe i zachowania obowiązujące w kopalni, jak: solidność, dyscyplina i odpowiedzialność. Czym jest jednak etos? Samo słowo pochodzi z języka greckiego i oznacza obyczaj, moralność, charakter, używa się go także na oznaczenie zespołu przekonań, ideałów, wartości będących podstawą wzorów zachowań. Znana polska badaczka Maria Ossowska określa etos jako ogólną orientację jakiejś kultury, przyjętej przez nią hierarchii wartości, która jest w kulturze formułowana wprost albo też da się ją odtworzyć na podstawie ludzkich zachowań. Tym samym *etos* jest więc terminem, który stosuje się do grup, a nie do indywidualów²⁰. Inny polski badacz, Czesław Robotycki, podobnie wskazuje na związek etosu z dwiema płaszczyznami rzeczywistości społecznej – z postawami oraz zachowaniami²¹.

Związek pomiędzy pracą górników, etosem i religijnością wielokrotnie poruszała Dorota Simonides. W swoich tekstach zwraca uwagę na podobieństwo w stosunku do miejsca pracy – źródła umożliwiającego przetrwanie. Jak zauważa, podobnie jak rolnik traktował swoją ziemię jako *sacrum*, tak i górnik widział w kopalni świętość, której należy się szacunek i ochrona²². Etos górniczy był również związany z pamięcią np. o górnikach, którzy odeszli, ale pełnił również inną rolę: *mówić o etosie górniczym i to tym tradycyjnym, znaczy mówić równocześnie o tożsamości pewnej grupy zawodowej, w której etos zawsze był wysoko ceniony i nadal jest tak głęboko zakotwiczony, iż nie można sobie wyobrazić pracy w kopalni bez wiary w przekazywane od wieków sposoby życia i zachowania górniczej braci*²³. Dlatego też etos rozumiany jest jako wzorzec moralnego i obyczajowego postępowania. Opiera się zarówno na porządku prawnospołecznym, ale także na systemie aksjonormatywnym. Pozwala to na regulację przyjętego sposobu zachowań osób przynależących do danej grupy. W przypadku górników jest to świat wartości, oparty na pracy w kopalni, który jednocześnie przekłada się na wszystkie inne dziedziny życia całej rodziny górniczej²⁴.

²⁰ C. Robotycki: *Tradycja i obyczaj w środowisku wiejskim*, Warszawa 1980, s. 13.

²¹ Tamże, s. 22.

²² D. Simonides: *Tradycyjny etos górniczy (w:) Etos górniczy. Tradycja i współczesność*, red. D. Pohl, Łódź 2006, s. 26.

²³ Tamże, s. 11.

²⁴ Tamże, s. 12.

Miners' piety was also related to the work ethos, which was functioning in the mine. Not only did it determine the attitude to the work as such, but also the desired personality traits and mode of conduct which was required in the mine, such as: solidarity, discipline and reliability. However, what is ethos? The term derives from Greek and means a custom, morality, character; it is also used to denote a set of beliefs, ideals and values which form the basis of a model of behaviour. Well-known Polish researcher, Maria Ossowska, determines ethos as a general orientation of a culture, a hierarchy of values adopted by it, which have been formulated straightforwardly in culture or can be recreated on the basis of human behaviour. Therefore, ethos is a concept that is applied to groups and not to individuals²⁰. Another Polish researcher, Czesław Robotycki, similarly points out to the relationship between ethos and two levels of social reality, namely attitudes and behaviour²¹.

The relation between the miners' work, ethos and religiousness was tackled by Dorota Simonides a number of times. In her texts, she draws attention to the similarity in the attitude to the work place – a source that guarantees survival. She notes that similarly to a farmer who treated his soil as sacred, the miner also saw the mine as a holy place that deserved respect and protection²². Mining ethos was also related to memory, e.g. about miners who passed away, but it also played another role: *To speak about the mining ethos, the traditional one, means to simultaneously speak about the identity of a certain professional group, where ethos has always been highly valued and is still deeply rooted and it is impossible to imagine work in a mine without faith in the model of life and behaviour of the mining community passed on for centuries*²³. Therefore, ethos is understood as a model of moral and customary conduct. It relies both on the legal and social order, but also on an axionormative system. It allows for regulation of the adopted mode of behaviour of people who belong to a given group. In the case of miners, it is a world of values, based on the work in the mine, which simultaneously translates to all other areas of life of the entire mining family²⁴.

²⁰ C. Robotycki: *Tradycja i obyczaj w środowisku wiejskim*, Warsaw 1980, p. 13.

²¹ *Ibidem*, p. 22.

²² D. Simonides: *Tradycyjny etos górniczy (in:) Etos górniczy. Tradycja i współczesność*, ed. D. Pohl, Łódź 2006, p. 26.

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

Analizując rolę etosu, D. Simonides trafnie stwierdza, że specyfika pracy górnika wpływała na jego głęboką wiarę w możliwość pokonywania trudnych sytuacji. Osiągnięcie celu wymagało jednak zachowania wypracowanych przez wieki norm i zasad postępowania: *Na takim właśnie głębokim przekonaniu opierał się porządek praw i wartości, które zadecydowały o opiewanej godności i odwadze górniczego stanu*²⁵. Przykłady możemy znaleźć w opowiadaniach, podaniach, jak również w twórczości artystycznej górników: pieśniach, rzeźbach, malunkach, legendach, w której dominowała tematyka religijna²⁶.

Środowisko, w którym wyrasta człowiek pracy, ma bezpośredni wpływ na wzorce, jakie są mu przekazywane: *Konsekwencją tego procesu są cechy charakterystyczne dla etosu górniczego, takie jak siła i trwałość ustalonych tradycją i doświadczeniem sposobów postępowania, obowiązujących po dziś dzień, nie tylko w kopalniach, ale i w rodzinach górniczych*²⁷. Człowiek żyjący w społeczności górniczej przyjmuje wzorce kulturowe ze środowiska, z którego wyrasta. Dlatego etos można uznać za formę wyrażania uznanych wartości, sposobów życia, może być też traktowany jak katalog obyczajów, zwyczajów i zachowań charakterystycznych dla tej grupy. Tłumaczy to również ogromną rolę religijności, która towarzyszyła górnikom i ich rodzinom praktycznie cały czas, stając się nieodłącznym elementem tożsamości grupy. Przyczyniło się to do wytworzenia bogatej symboliki związanej z „kontaktem ze światem nadprzyrodzonym”. Oczywiście etos pracy ewoluuje wraz ze zmianami w miejscu pracy oraz szerzej – z przemianami społecznymi i kulturowymi. Jednak pomimo laicyzacji, możliwości technologicznych – które pozwalają na wzrost bezpieczeństwa w kopalni – etos górniczy wciąż jest obecny w społeczności górników.

Analizując rolę religijności wśród górników, można ją rozpatrywać jako formę spoiwa pomiędzy miejscem pracy a robotnikami. Wiara pozwalała także na zbudowanie swoistej więzi pomiędzy społecznością górniczą a światem związanym ze sferą *sacrum*. Taka relacja pozwalała na opanowanie lęku przed pracą „wbrew” naturze, jaką była praca pod ziemią przy wydobyciu soli. W obliczu niewyjaśnionych zjawisk naturalnych występujących w kopalni, jak ruchy górotworu, wybuchy gazów czy wycieki wód, wyobraźnia górników była często wypełniona różnymi

²⁵ Tamże s. 12.

²⁶ Por. P. Płatek: *Dwa światy. Zbiór opowiadań, gawęd, legend i reportaży o górnikach i najwspanialszej w świecie tysiącletniej kopalni soli w Wieliczce*, Toronto 1981; J. Ligęza, *Ludowa literatura górnicza*, Opole 1958.

²⁷ D. Simonides: *Górnicy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988, s. 13.

When analysing the role of ethos, D. Simonides accurately notes that the specific work of miners affected their deep belief in the ability to overcome difficult situations. Nevertheless, accomplishing a specific goal required observance of standards and principles of conduct worked out through the ages: *The order of laws and values which determined the eulogised dignity and courage of the mining profession rested on such deep conviction*²⁵. Examples can be found in stories, legends and in artistic creativity of miners: songs, sculptures, paintings and legends where religious subjects were dominant²⁶.

The environment, where a working man grows, has direct impact on the models that are passed on to him: *The consequence of this process are features characteristic for the mining ethos, such as strength and durability of modes of conduct determined by tradition and experience, applicable today, not only in the mine, but also in the mining families*²⁷. A man living in a mining community adopts cultural models from the environment in which he grows. Therefore, ethos may be a form of expression of the accepted values, modes of life, and it may also be treated as a catalogue of customs, habits and behaviour characteristic for such group. This also explains the huge role of religiousness which accompanied miners and their families practically all the time, becoming an indispensable element of the group's identity. It has contributed to the creation of rich symbolism related to the “contacts with the supernatural world.” Obviously, the work ethos evolves together with changes at the work place and, more extensively, along with social and cultural transformations. However, in spite of secularisation and technological progress which allows for increased safety in the mine – the mining ethos is still present in the mining community.

When analysing the role of religiousness among miners, it can be discussed as a form of binder between the work place and the workers. Faith also contributed to the building of a specific bond between the mining community and the world related to the sacred sphere. Such relationship allowed for taming the fear of work that was “against” nature, namely work at salt extraction, below the ground level. In the face of incomprehensible natural phenomena occurring in the mine, such as the movement of the rock mass, gas explosions or flooding with water, the

²⁵ *Ibidem*, p. 12.

²⁶ P. Płatek: *Dwa światy. Zbiór opowiadań, gawęd, legend i reportaży o górnikach i najwspanialszej w świecie tysiącletniej kopalni soli w Wieliczce*, Toronto 1981; J. Ligęza, *Ludowa literatura górnicza*, Opole 1958.

²⁷ D. Simonides: *Górnicy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988, p. 13.

obawami. W tym przypadku istotną rolę odgrywała też pamięć zbiorowa, zwłaszcza gdy odnosiła się do skrajnych sytuacji, jak wypadki. W sytuacjach zagrożenia życia człowiek w naturalny sposób chętniej kieruje się w stronę wiary, ponieważ częściej towarzyszą mu myśli o śmierci i przekonanie, że jego los jest zależny od niewidzialnych wyższych sił. Stąd z jednej strony ciągłe polecanie się opiece Bożej oraz patronów, a z drugiej lękliwa wiara w złe duchy, czyhające w zakamarkach kopalni. Wpłynęło to na powszechne mieszanie religijności z wiarą w istnienie demonów, czego przykładem może być duch kopalni – Skarbnik karzący górników za nieodpowiednie zachowanie. Wpływało to na stosunek do sfery *sacrum*, tworząc podstawy do rozwoju rytualizmu. W celu uchronienia się przed „złem” w kopalni i zapewnienia bezpieczeństwa w trakcie pracy ważną tradycję stanowiły modlitwy oraz msze przed pracą, a także kult świętych. Każdej napotkanej osobie należało mówić „Szczęść Boże” w celu sprawdzenia, czy napotkana postać jest na pewno człowiekiem. Natomiast miejsca śmierci pod ziemią oznaczano krzyżem, a czasem dodatkowo tabliczkami, aby nikt ich nie minął bez modlitwy za duszę zmarłego. Przykładów takich oznaczeń w wielickiej kopalni jest odnotowanych kilka. Zazwyczaj ślady krzyży oraz nazwisk i dat śmierci, znajdowane były najczęściej na drewnianych obudowach chodników. Jednym z ostatnich oznaczeń wypadku pod ziemią, który miał miejsce na III poziomie kopalni w komorze *Jorkasch-Koch*, brzmiał: „Ireneusz Czop/ lat 20/ zginął tragicznie/ 1987.04.06”²⁸. W kopalni nie wolno było hałasować i przeklinać, gdyż właśnie takie zachowanie mogło obrazić Skarbnika: *Za używanie ordynarnych słów pod ziemią, według powszechnego przekonania, winnego karat także Skarbnik*²⁹. Do tego typu kwestii górnicy zawsze podchodzili bardzo poważnie.

Religijność oddziaływała również na kształtowanie się wspomnianej wcześniej tożsamości która poprzez świadomy wybór określa, które elementy przeszłości są dla niej wspólne, ważne i warte podtrzymywania, niekoniecznie w oryginalnej formie. Jak to rozumieć? Powołując się na zbiorczą definicję czytelnik dowiaduje się, że tożsamość kulturowa jest jedną z odmian tożsamości społecznej; polega na identyfikacji grup ludzi, jak i pojedynczych osób z: *określonym układem kulturowym stworzonym przez zespół idei, przekonań, poglądów, z konkretnymi zwyczajami i obyczajami oraz z danym systemem aksjologicznym i normatywnym;*

²⁸ E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wielickiej i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, T. 11, Kraków 1994, s. 86.

²⁹ D. Simonides: *Górnicy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988, s. 13.

miners' imagination was often filled with various fears. In this case, the collective memory also played a significant role, in particular when it referred to extreme situations, such as accidents. In life threatening situations, man naturally turns to faith, because he is often accompanied by thoughts about death and a conviction that his fate depends on unpredictable higher forces. Thus, on the one hand, there is a constant pleading for God's and saints' protection and on the other, there is a fearful belief in bad spirits that lurk in the corners of the mine. This resulted in common mixing of religiousness with faith in the existence of demons, which may be exemplified by the spirit of the mine – the Treasurer who punishes miners for improper behaviour. It also affected the attitude to the sacred sphere, creating bases for development of rituals. To safeguard protection from “evil” in the mine and to secure safety during work, prayers and masses before work, as well as worship of saints were an important tradition. Every person encountered in the mine had to be greeted with the words “God bless” which was meant to verify whether he/ she was really a human being. On the other hand, places of death in the mine were marked with crosses and sometimes additionally by plaques, so that nobody would pass them by without praying for the soul of the deceased. Several examples of such places are present in the “Wieliczka” Salt Mine. Remnants of crosses, names and dates of death were usually found on wooden casings of drifts. One of the last signs of accidents in the mine, which happened on level III in the *Jorkasch-Koch* chamber, had the following content: “Ireneusz Czop/ 20 years' old/ died tragically/ 1987.04.06”²⁸. People were not allowed to make noise and to curse in the mine, because this type of behaviour could offend the Treasurer: *It was believed that for using foul language underground, the guilty were also punished by the Treasurer*²⁹. Miners have always treated such issues very seriously.

Religiousness also affected formation of the aforementioned identity which, through a conscious choice, determines which elements of the past are common, valid and worth preserving, not necessarily in the original form. However, how should it be understood? Referring to the collective definition, the reader finds out that cultural identity is one of the variants of social identity; it consists in the identification of groups of people, as well as individual persons with: *a specific cultural layout created by a set of ideas, beliefs, views with specific customs and habits and*

²⁸ E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wielickiej i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Vol. 11, Kraków 1994, p. 86.

²⁹ D. Simonides: *Górnicy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988, p. 13.

*zbiór wierzeń i zachowań, wspólny język, który odróżnia grupy etniczne od siebie i od kultury dominującej*³⁰. Religijność, rytualizm i związana z nimi kultura górnicza jak najbardziej mogą stanowić elementy tożsamości, która obejmuje transmisję przekonań i praktyk na kolejne pokolenia. W przypadku górników, miała ona wpływ na całe środowisko oraz na rodzinę i rytm jej dnia – pożegnania z domownikami, wychodzenie do pracy, modlitwa, powrót gromadą do domów, świętowanie.

Religijność ściśle związana z przyjętymi wartościami oddziałuje na całe życie rodzin górniczych. Jest zarówno elementem kultury górniczej, tożsamości grupy, ale też częścią dziedzictwa wraz z materialnymi i niematerialnymi jego przejawami – od rytualizmu poprzez nieprofesjonalną działalność artystyczną, po uczestnictwo w działaniach na rzecz krzewienia kultury górniczej. Duchowość górnicza, która wyrosła z religijności ludowej, nabrała swoistych cech charakterystycznych dla tej grupy zawodowej. W przypadku górników solnych w Wieliczce, których historia sięga średniowiecza, można zaobserwować ciekawe przejawy kulturowania wiary współcześnie, które zostaną opisane poniżej.

WSPÓŁCZESNE PRZYKŁADY ZACHOWANIA DZIEDZICTWA GÓRNICZEGO W WIELICZCE

W wielu społecznościach to właśnie religijność sankcjonowała określone wartości, system zachowań oraz porządkowała zastaną rzeczywistość – podobnie było w górniczej Wieliczce. Wiara pozwalała na łączność z Bogiem, dawała poczucie bezpieczeństwa, które było bardzo ważne, zwłaszcza dla osób wykonujących niebezpieczną pracę pod ziemią. Wpływała ona również na poczucie przynależności do wspólnoty, którą łączy nie tylko praca, ale i określona moralność. Jak już zostało wspomniane, charakter pracy w kopalni, trud i nieprzewidywalność powodowały, że pobożność miała bardzo duże znaczenie dla górników i ich rodzin. Relację tę potęgował stosunek do miejsca pracy oraz etos pracy, który był dla górników bardzo ważnym odniesieniem w dniu codziennym. Źródła religijności wielickich górników można odnaleźć także w działaniach duszpasterskich, prowadzonych przez zakonników Franciszkanów-Reformatów, których klasztor w Wieliczce funkcjonuje do dzisiaj. Praktyki religijne w środowisku górniczym były bogate w rytualizm, ale przybierały również formę materialną. Analizując założenia,

³⁰ Źródło: <http://ozkultura.pl/node/2893> [10.06.2020].

*with a given axiological and normative system; a set of beliefs and behaviour, a common language that distinguishes ethnic groups from one another and from the dominant culture*³⁰. Religiousness, rituals and mining culture related to them may well form elements of identity which encompasses transmission of beliefs and practice to the next generations. In the case of miners, it influenced the entire community, the family and the rhythm of its day: saying farewell to the family members, going to work, prayers, returning home in groups, feasting.

Religiousness closely related to the accepted values impacts the entire life of miners' families. It is both an element of the mining culture, group identity, but also a part of heritage with its tangible and intangible manifestations – from rituals, through non-professional artistic expression, to participation in activities for the sake of popularisation of mining culture. Miners' spirituality, which grew out of folk religiousness, has acquired specific features characteristic for this professional group. In the case of salt miners in Wieliczka, whose history goes back to the Middle Ages, interesting manifestations of contemporary cultivation of faith may be observed, which are going to be described below.

MODERN EXAMPLES OF PRESERVED MINING HERITAGE IN WIELICZKA

In many communities, religiousness has sanctioned specific values and a system of conduct and put the existing reality in order – the case was similar in the mining town of Wieliczka. Faith allowed for contact with God, offered a feeling of safety which was very important, in particular for people who performed dangerous work underground. It also instilled people with a feeling of affiliation to a community which was not only bound by work, but also by specific morality. As mentioned earlier, the nature of work in the mine, the hardship and unpredictability made piety greatly important for the miners and their families. This relation was intensified by the attitude to the work place and the work ethos which was a very important reference for the miners in their daily life. Sources of religiousness of the Wieliczka miners may also be found in pastoral work carried out by the Reformed Franciscan monks, whose monastery still operates in Wieliczka today. Religious practice in a mining milieu was replete with rituals, but it also acquired a tangible form. When

³⁰ Source: <http://ozkultura.pl/node/2893> [10.06.2020].

jakie niesie ze sobą pojęcie dziedzictwa, na pierwszy plan we współczesnej religijności górników wielickich wysuwają się dwa elementy: powstanie podziemnych kaplic oraz praktyki religijne.

W Wieliczce najbardziej widocznym i spektakularnym dowodem górniczej religijności, a zarazem jedną z materialnych form związku pomiędzy górnika-
mi, miejscem pracy a religią, są powstałe kaplice w kopalni soli. Tradycja tworzenia podziemnych miejsc kultu w komorach wydrążonych w soli była specyficzną, dla pracowników kopalni soli (Wieliczka i Bochnia), formą pobożności. W wielickiej kopalni powstało ponad czterdzieści miejsc sakralnych, które tworzone były przez górników od XVI do XX w.³¹ Jak wskazuje U. Janicka-Krzywda, pierwsze wzmianki mówiące o zlokalizowaniu pod ziemią obiektu sakralnego pochodzą już z XVI w. – w *Opisie żup krakowskich z 1518 r.* znajduje się informacja o istnieniu *Komory Kaplicznej*³². Twórcami kaplic byli górnicy, którzy, nie będąc profesjonalnymi artystami, wykonywali ołtarze, rzeźby świętych, płaskorzeźby przedstawiające sceny biblijne. Obiekty te były wykonywane zarówno w drewnie, jak i w soli – materiale bardzo wymagającym w obróbce. Wiele z osób tworzących miejsca sakralne pozostaje do dziś anonimowych, tyczy się to zwłaszcza czasów dawniejszych. Natomiast znani są z nazwiska górnicy-artyści, którzy kontynuowali dzieło poprzedników w XX w.

Jednym z symboli kopalni soli w Wieliczce jest największa podziemna kaplica pod wezwaniem św. Kingi, datowana na 1896 r. Początkowy wystrój najsłynniejszego podziemnego miejsca kultu został wykonany przez braci Józefa i Tomasza Markowskich, a także Antoniego Wyrodka oraz Mieczysława Kluzka. Twórcami byli górnicy, samorodni artyści tworzący z potrzeby serca, a później na zamówienie włodarzy kopalni. W tym gronie artystów amatorów wyróżnia się postać A. Wyrodka, którego talent dostrzegł ówczesny minister przemysłu i handlu E. Kwiatkowski (w latach 1926–30). Dzięki jego wstawiennictwu A. Wyrodek został skierowany do Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie, którą ukończył w 1935 r. Efektem pracy górników-rzeźbiarzy jest wiele rzeźb, płaskorzeźb i ołtarzy m.in.: ołtarz główny w kaplicy, rzeźby św. Józefa,

³¹ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól. Dziedzictwo wiary wielickich górników*, Wieliczka 2016, s. 16.

³² U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, nr 49, wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

analysing the premises accompanied by the concept of heritage, two elements come to the foreground in the present-day religiousness of Wieliczka's miners: emergence of underground chapels and religious practices.

In Wieliczka, the most visible and the most spectacular evidence of miners' religiousness and, at the same time, one of the tangible forms of the relationship between the miners, the work place and religion, are the chapels set up in the salt mine. The tradition of setting up underground places of worship in chambers dug in salt was a specific form of religiousness for salt mine employees (Wieliczka and Bochnia). Over forty places of worship were set up in the "Wieliczka" Salt Mine, which were created by miners between the 16th and the 20th century³¹. As noted by U. Janicka-Krzywda, first references to the location of sacral facilities underground derive already from the 16th century – *Description of the Cracow Saltworks of 1518* (*Opis żup krakowskich z 1518 r.*) features a note about the existence of a *Chapel Chamber* (Komora Kapliczna)³². The initiators of chapels were miners who, without being professional artists, created altars, figures of saints and bas-relief sculptures presenting Biblical scenes. These items were made both in wood and in salt – a material very demanding in treatment. Many people who created sacral venues remain anonymous today; in particular, this refers to the artists from the past. On the other hand, miners/artists who continued the work of their predecessors in the 20th century are known by name.

One of the symbols of the "Wieliczka" Salt Mine is the largest underground Chapel of St. Kinga, dated at 1896. The initial design of the most famous underground place of worship was prepared by brothers Józef and Tomasz Markowski, as well as Antoni Wyrodek and Mieczysław Kluzek. The authors were miners and self-taught artists whose creativity came straight from their hearts, and was later commissioned by the authorities of the salt mine. In this group of artists, the person of A. Wyrodek stands out, whose talent was noted by the contemporary minister of industry and trade, E. Kwiatkowski (between 1926 and 1930). Thanks to his intercession, A. Wyrodek was sent to the State School of Decorative Arts and Artistic Industry in Cracow, which he completed in 1935. The effects of work of miners/artists include

³¹ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól. Dziedzictwo wiary wielickich górników*, Wieliczka 2016, p. 16.

³² U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, No. 49, Wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

św. Klemensa, św. Kingi oraz płaskorzeźby, m.in.: Kinga z górnikiem, Matka Boska z Loudres, płaskorzeźba wykonana na wzór Ostatniej Wieczerzy Leonarda da Vinci czy tablice pamiątkowe. Materialne świadectwa kultu religijnego przyciągają uwagę ze względu na kilka aspektów. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, że twórcy nie byli profesjonalnymi artystami, lecz z zawodu górnikiem. W ich dziełach dominuje tematyka religijna, zwłaszcza opierająca się na przypowieściach biblijnych oraz kulcie świętych. W przypadku dzieł wykonanych przez artystów nieprofesjonalnych ważnym aspektem jest materiał, z którego tworzy się dzieło, który będzie świadczył o stosunku twórcy do swojej pracy: *dzieła sztuki ludowej wykonane w tak trudnym do obróbki tworzywie, jakim jest sól, wymagała osobistego stosunku rzeźbiarza do tego materiału. Czynniki kształtujące stosunek artysty do wspomnianego tworzywa miały podkład emocjonalny, świadczący, że sól była nie tylko opornym surowcem, wydobywanym z mozolem, ale również materiałem, z którym górnik żył się na co dzień i który mimo swojej oporności był dla niego czymś bliskim*³³. Wybór soli jako materiału do wykonania rzeźb nie jest przypadkowy. Była ona celem pracy wielu pokoleń górników, którzy z narażeniem życia wydobywali ją przez wieki. Sama kaplica św. Kingi, jej wielkość oraz ilość zgromadzonych obiektów o tematyce sakralnej jest zarówno świadectwem przywiązania górników do miejsca pracy, ale przede wszystkim stanowi potwierdzenie ich pobożności.

Współcześnie nadal jest podtrzymywana tradycja wykonywania obiektów w soli, związanych z kultem religijnym, choć nie na taką skalę jak w przeszłości. Prace kontynuowane są przez Stanisława Anioła, który wzbogacił kaplicę św. Kingi o nową ambonę, tron papieski czy stół do ołtarza centralnego. Innym przykładem jest działalność Marka Stachury, również artysty nieprofesjonalnego, który w 2014 r. wykonał z soli specjalną monstrancję do kaplicy św. Kingi. Natomiast rzeźbę św. Jana Pawła II, umieszczoną również w kaplicy św. Kingi, wykonali: Piotr Starowicz, Paweł Janowski oraz wspomniany już Stanisław Anioł³⁴. Kaplice wraz z wystrojem są materialnymi świadectwami górniczej pobożności w Wieliczce, a także roli, jaką odgrywa miejsce pracy, które wciąż jest w centrum uwagi pracowników kopalni. O znaczeniu kaplicy dla społeczności górniczej świadczy fakt umieszczenia w niej relikwii św. Jana Pawła II. W 2011 r. kardynał Stanisław Dziwisz przekazał relikwie świętego, które zostały umieszczone w ołtarzu centralnym.

³³ M. Kopacz: *Stan badań nad kulturą wielickich górników salinarnych*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, t. 7, Kraków 1979, s. 177–178.

³⁴ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, s. 45.

numerous figures, bas-relief sculptures and altars, including the main altar in the chapel, the sculpture of St. Joseph, St. Clemens, St. Kinga, and bas-relief sculptures, including St. Kinga with a miner, Blessed Virgin Mary from Lourdes, a bas-relief sculpture modelled on Leonardo da Vinci's *The Last Supper* or commemorative plaques. Material testimonies of religious worship attract attention due to several aspects. First of all, it must be noted that their authors were not professional artists, but miners by profession. Their works are dominated by religious themes, in particular relying on Biblical stories and worship of saints. In the case of artworks made by non-professional artists, the material from which an artwork is made is important, as it testifies to the relationship between the author and his work: *Works of folk art made in salt, which is a material that is very difficult in processing, called for a personal attitude of the sculptor to the material. Factors affecting the artist's attitude to the aforementioned material had emotional undertones showing that salt was not only a resistant material, extracted in hardship, but also a resource with which the miner lived on a daily basis and which, in spite of its resistance, was close to him*³³. The choice of salt as a material for sculpting is not accidental. It was the purpose of work of numerous generations of miners, who extracted it for centuries, risking their lives. The Chapel of St. Kinga, its size and the number of sacral items collected there, is both the testimony of the miners' attachment to the place of work and confirmation of their piety.

In the modern times, the tradition of sculpting items related to religious worship in salt is still alive, yet not on such extensive scale as in the past. The tradition is kept up by Stanisław Anioł, who provided the Chapel of St. Kinga with a new pulpit, a papal throne and a table for the central altar. Another example are the works of Marek Stachura, also a non-professional artist, who in 2014 sculpted a special monstrance for the Chapel of St. Kinga in salt. On the other hand, the sculpture of St. John Paul II, also placed in the Chapel of St. Kinga, was executed by Piotr Starowicz, Paweł Janowski and the aforementioned Stanisław Anioł³⁴. Chapels and their interior design are a material testimony to the miner's piety in Wieliczka, as well as the role played by the work place, which still remains in the centre of focus of the employees of the salt mine. The significance of the chapel for the mining community is testified by the fact of placement of relics of St. John

³³ M. Kopacz: *Stan badań nad kulturą wielickich górników salinarnych*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, vol. 7, Kraków 1979, pp. 177–178.

³⁴ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, p. 45.

Podtrzymywanie tradycji rzeźbienia w soli i ozdabiania miejsc *sacrum*, które jest wciąż żywe w Wieliczce, stanowi przejaw podtrzymania charakterystycznych elementów kultu religijnego.

Z tradycją podziemnych kaplic związane są różne praktyki religijne. Jednym z ważniejszych momentów przed rozpoczęciem pracy w kopalni była modlitwa lub msza. Zwyczaj ten sięgał dawnych wieków, kiedy to robotnicy: *Niezależnie od uczestnictwa w porannej mszy św. prace rozpoczynano zawsze modlitwą. Na nadszybiu, przed udaniem się do kopalni, górnicy odmawiali też Godzinki, a jeszcze w XIX wieku schodząc w dół śpiewali pobożne pieśni. Wiadomo też, że w przeszłości zjazdowi w tzw. szlągach do wielickiej kopalni towarzyszyła pieśń Salve Regina*³⁵. Modlitwa miała chronić górników przed nieszczęśliwym wypadkiem, pomóc w osiągnięciu zamierzonego celu w pracy. Zatrzymywano się w poszczególnych kaplicach lub miejscach z ołtarzykami, by odmówić modlitwę. Z biegiem czasu, rozwojem przemysłu oraz stopniowo postępującą laicyzacją – tradycja ta prawie całkiem zanikała³⁶.

W przypadku możliwości odprawiania mszy pod ziemią sytuacja była zróżnicowana i zależała od okresu historycznego i sytuacji politycznej³⁷. W czasach, gdy kopalnia była czynnym zakładem produkcyjnym, zwyczaj odmawiania modlitwy przed pracą był bardzo ważnym elementem dnia codziennego. Pomimo zmieniających się realiów pracy – stopniowego zmniejszania wydobywania, wprowadzenia technologii, przejścia w strefę turystyki – kult religijny nie uległ całkowitemu zanikowi, niemniej jednak coraz bardziej zanikał lub przybrał nowe formy. Tradycja celebrowania przez górników mszy pod ziemią oraz odmawiania modlitw utrzymała się zwłaszcza przy okazji największych świąt patronów górniczych oraz ważnych świąt w Kościele katolickim. Poranna msza została zastąpiona przywitaniem „Szczęść Boże”, którym witają się górnicy pod ziemią oraz tradycją uczestnictwa w liturgii przed najważniejszymi świętami. Pewną zmianą jest umożliwienie powszechnego uczestnictwa w nabożeństwach w podziemnych kaplicach. W każdą niedzielę można zjechać górniczą windą do kaplicy św. Kingi, by uczestniczyć w nabożeństwie. Cotygodniowe ceremonie dostępne są dla wszystkich, z czego chętnie korzystają zwłaszcza mieszkańcy Wieliczki i okolicznych miejscowości.

³⁵ U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, nr 49, wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

³⁶ D. Simonides: *Górnicy salinarni Wieliczki*, s. 209.

³⁷ Temu zagadnieniu poświęcona jest oddzielna publikacja prezentująca dokładne dane, por. M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, s. 19–25.

Paul II there. In 2011, Cardinal Stanisław Dziwisz transferred the relics of the saint, which were placed in the central altar. The living tradition of salt sculpting and decorating the sacred places in Wieliczka is a manifestation of preservation of characteristic elements of religious worship.

Underground chapels are related to various religious practices. A prayer or a mass was one of the most important moments before the start of work in the mine. The custom dates back to the past centuries, when: *independently from participation in the morning holy mass, the work always started with a prayer. In the pit top, before going down to the mine, the miners also said the Book of Hours and sang religious songs when walking down to the mine even in the 19th century. It is also known that in the past, the ride down to the mine in hempen seats (“szlągi”) was accompanied by the song Salve Regina*³⁵. The prayer was meant to protect the miners from accidents and help them reach the intended place of work. Stops were made in individual chapels or places with shrines to say prayers. In the course of time, along with development of industry and gradually progressing secularisation, the tradition has disappeared almost completely³⁶.

In the case of celebration of masses underground, the situation was diverse and depended on the historical period and the political situation³⁷. At the time when the mine was an active production enterprise, the custom of praying before work was a very important element of the daily schedule. In spite of the changing work reality – gradual reduction of extraction, introduction of technology, transition towards tourism – religious worship has not disappeared completely, yet it was gradually reduced or acquired new forms. The tradition of celebrating holy masses by the miners underground and saying prayers has survived in particular with respect to the holidays of miners’ patron saints and important Church events. The morning mass was replaced by the “God bless you” greeting which the miners exchange underground and the tradition of participating in the liturgy before the most important holidays. However, in the modern times, participation in masses in underground chapels has been made available to the public in general. Every Sunday, Catholics can take a lift down to the Chapel of St. Kinga to participate in

³⁵ U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, No. 49, Wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.

³⁶ D. Simonides: *Górnicy salinarni Wieliczki*, p. 209.

³⁷ A separate publication is devoted to this issue presenting detailed data, cf. M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, pp. 19–25.

Współcześnie kaplice są miejscami praktyk religijnych zarówno dla górników, mieszkańców Wieliczki – zwłaszcza w trakcie ważnych świąt w Kościele katolickim – jak i przypadkowych turystów.

W wielickiej kopalni soli niezwykle ważne było uczestnictwo w określonych wydarzeniach religijnych, w tym w pasterce. Towarzyszy jej wyjątkowa oprawa z kołędnikami, wśród których znajduje się zawsze górnik w oficjalnym mundurze oraz orkiestrą górniczą, dbającą o odpowiednią oprawę muzyczną. Pasterka w kopalni soli, gromadziła zawsze liczne grono pracowników kopalni, mieszkańców, a nawet przyjezdnych. W literaturze można spotkać się z relacjami z tego wydarzenia z różnych okresów, jedna z nich pochodzi z 1903 r.: *Takich wrażeń nie doznałem jeszcze nigdy w życiu. Do skonu tej chwili nie zapomnę. Zdaje mi się, że jestem na nabożeństwie pierwszych chrześcijan*³⁸. Możliwość przeżywania duchowego święta w przestrzeni kopalni, gdzie panują specyficzne warunki: ciemność korytarzy, chłód i cisza potęgują przeżycia duchowe. Współcześnie jest to również uroczyste celebrowana msza. Pasterka w wielickiej kopalni odbywa się rano 24 grudnia. Zwyczaj ten wynika z praktycznych względów – w ten sposób górnicy kończący nocną zmianę mogą bezpośrednio po pracy wziąć udział w uroczystym nabożeństwie.

Jedną z ważnych tradycji górniczych jest kult świętych oraz związane z nimi huczne obchody. W Wieliczce szczególnie czci się św. Barbarę, św. Kingę, św. Klemensa i św. Antoniego. Patronkami cieszącymi się nieprzerwanie największą popularnością są św. Barbara i św. Kinga, których kult jest w dalszym ciągu żywo praktykowany. Ważną i wciąż żywą tradycją wśród górników jest uczestnictwo we mszy z okazji wspomnienia św. Barbary, które przypada na 4 grudnia. W czasie obchodów tzw. Barbórki przenikały się dwie sfery: *sacrum* i *profanum* – uroczystości religijne oraz biesiadowanie świeckie, które było zarezerwowane wyłącznie dla górników i zarządu kopalni. W dniu święta górniczego odwiedzane są również groby górników, a wieczorem odbywa się tradycyjna karczma górnicza³⁹. Sama Barbórka również ma swój scenariusz, który, jak zaznaczają badacze, jest podobny w różnych miejscach. Znaczący kulturowy Józef Ligęza zwracał uwagę, że obie części tego święta, kulturowanego do dziś, to relikty dawnych obyczajów

³⁸ A. Kaczurba: *Wieliczka – świat podziemny oraz msza pasterska 1000 stóp pod ziemią*, Lwów 1903.

³⁹ K. D'Obyrn: *Rola obiektu górniczego w kulturowym dziedzictwie (w:) IV Konferencja Muzeów Górniczych i skansenów podziemnych w Polsce*, Wieliczka 2017, s. 32.

a mass. Weekly ceremonies are open for everybody; residents of Wieliczka and the neighbouring areas willingly make use of this opportunity. Nowadays, the chapels are the places of religious worship both for miners, residents of Wieliczka and – in particular during important Catholic holidays – for tourists.

In the “Wieliczka” Salt Mine, participation in specific religious events, including the Christmas midnight mass (“pasterka”), was very important. It has a special setting with carollers who are always accompanied by a miner in an official uniform and miners’ orchestra that provides proper music performances. The Christmas midnight mass in the mine has always brought together a numerous group of the salt mine’s employees, residents and even people from other towns. Literature features accounts from this event from various periods, one of them from 1903: *I have never experienced anything like this in my life. I will never forget it. It seemed to me that I was participating in the mass of the first Christians*³⁸. The possibility of experiencing a spiritual holiday in a salt mine, characterised by darkness of the corridors, coolness and silence, intensifies the spiritual experience. Nowadays, the masses are celebrated equally ceremoniously. The Christmas midnight mass in the Wieliczka mine is held in the morning on 24 December. This custom results from practical considerations: in this mode, miners who end their night shift can participate in the mass directly after work.

Other important mining traditions include the worship of saints and festive celebrations related to them. In Wieliczka, St. Barbara, St. Kinga, St. Clemens and St. Anthony are worshipped in particular. Patrons that uninterruptedly enjoy greatest popularity are St. Barbara and St. Kinga; they are still actively worshipped. Participation in the mass on the day of St. Barbara (4 December) continues to be an important tradition among miners. During the so-called “Barbórka” celebrations, two spheres have intermingled: the sacred and the profane, religious ceremonies and lay feasting, which has been reserved exclusively for miners and the salt mine authorities. On the day of the miners’ holiday, graves of miners were also visited and, in the evening, a traditional miners’ feast was held³⁹. St. Barbara Day’s celebrations have their own scenario which, as noted by researchers, is similar in various places. Józef Ligęza, an expert on mining culture, drew attention to the fact that both

³⁸ A. Kaczurba: *Wieliczka – świat podziemny oraz msza pasterska 1000 stóp pod ziemią*, Lwów 1903.

³⁹ K. D'Obyrn: *Rola obiektu górniczego w kulturowym dziedzictwie (in:) IV Konferencja Muzeów Górniczych i skansenów podziemnych w Polsce*, Wieliczka 2017, p. 32.

górnicych⁴⁰. Tym, co łączy świętowanie Barbórki w całej Polsce, jest uroczysta msza święta, która w przypadku Wieliczki odbywa się w podziemnej kaplicy św. Kingi. Zwyczajowo brali w niej udział górnicy, ich rodziny oraz rodziny zmarłych górników. Uczestnictwo w nabożeństwie traktowano w kategoriach obowiązku. Obowiązywał strój oficjalny, którym był mundur galowy. Podobnie jest i dziś. Po uroczystej mszy przychodził czas na przemówienia, awansowanie górników i obrzęd włączania do braci górniczej kandydatów, którzy wcześniej musieli zdać odpowiednie egzaminy. Święto wieńczyła zabawa o charakterze ludycznym, przepełniona żartami, śpiewami i biesiadowaniem przy stole. Wielicką Barbórkę wyróżnia spotkanie tzw. Starych Strzech – jest to wspólna zabawa w zamkniętym gronie, zasłużonych i najdłużej pracujących górników. W Wieliczce powstała inicjatywa pod patronatem Urzędu Miasta, polegająca na organizowaniu obchodów św. Barbary na powierzchni. Na spotkanie zapraszani są górnicy czynni zawodowo oraz emeryci, ich rodziny i wszyscy zainteresowani. W ramach obchodów odtwierdzone są różne tradycje, w tym obrzęd karczmy, którym towarzyszą tradycyjne pieśni górnicze, żarty i opowieści, a także zwyczaj skoku przez skórę – jedno z zadań dla młodych adeptów górnictwa. Wydarzenie odbywa się w Centrum Edukacyjno-Rekreacyjnym Solne Miasto w Wieliczce i cieszy się dużą popularnością wśród mieszkańców.

Wedle źródeł sam kult św. Barbary wśród pracowników kopalń wynika z pełnego poświęcenia życia oraz męczeńskiej śmierci tej patronki⁴¹. Wspomnienie jej postaci miało – w zależności od okresu historycznego oraz części Europy – różne natężenie popularności. W Polsce kult pojawił się w wyniku działań zakonu Najświętszej Marii Panny. Wtedy to św. Barbarę zaczęto otaczać czcią najpierw na Pomorzu, a później na innych terenach kraju. Na Śląsk – największy górniczy teren Polski – kult Barbary dotarł za sprawą górników niemieckich w XIII i XIV wieku⁴². Natomiast w Wieliczce, choć jej kult występował też wcześniej, to znacząco wzmocnił się i rozprzestrzenił w okresie międzywojennym⁴³. W przypadku św. Barbary warto wspomnieć, że jest ona patronką nie tylko górników, ale także

⁴⁰ Por. J. Ligęza: *Ludowa literatura górnicza*, Opole 1958.

⁴¹ B. Wolek-Kocur: *Źródła górniczego kultu św. Barbary* (w:) *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, red. P. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, s. 297–304.

⁴² Tamże.

⁴³ E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, T. 11, Kraków 1994, s. 85.

parts of this holiday, still cultivated today, are relics of former mining customs⁴⁰. What unites St. Barbara Day's celebrations throughout Poland is the ceremonious mass which, in the case of Wieliczka, takes place in the underground Chapel of St. Kinga. Customarily, miners, their families and families of deceased miners took part in it. Participation in the mass was considered an obligation. An official outfit was required, namely a gala uniform. The situation is similar today. After the ceremonious mass, there was time for speeches, promotion of miners and the ceremony of admitting candidates to the miners' community, who previously had to pass adequate examinations. The day ended with a feast, full of jokes, singing and eating. The characteristic element of St. Barbara's Day in Wieliczka is the meeting of the so-called "Stare Strzechy", namely the most distinguished miners and the ones who have worked in the mine the longest. Wieliczka also has an initiative under the patronage of the City Office, consisting in organisation of the celebrations of St. Barbara's Day on the ground level. Professionally active and retired miners, their families and any interested parties are invited to the meeting. As part of celebrations, various traditions are kept up, including the inn custom, accompanied by traditional mining songs, jokes and stories, as well as the custom of "jumping across a leather apron" – one of the tasks for young miners. The event takes place in the "Solne Miasto" Educational and Recreational Centre in Wieliczka and is hugely popular among residents.

According to sources, the worship of St. Barbara among the salt mine employees results from a life full of sacrifice and martyr's death of this patron saint⁴¹. The memory about this saint enjoyed – depending on the historical period and the part of Europe – varied popularity. In Poland, the saint's worship emerged as a result of actions taken by the Order of Brothers of the German House of St. Mary in Jerusalem. This is when St. Barbara started to be worshipped, first in Pomerania and later in other parts of the country. The worship of St. Barbara reached Silesia – the largest Polish mining area – via German miners in the 13th and the 14th century⁴². Meanwhile in Wieliczka, the worship of St. Barbara, even though it had been present here earlier, significantly intensified and proliferated in the inter-war

⁴⁰ Cf. J. Ligęza: *Ludowa literatura górnicza*, Opole 1958.

⁴¹ B. Wolek-Kocur: *Źródła górniczego kultu św. Barbary* (in:) *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, ed. P. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, pp. 297–304.

⁴² *Ibidem*.

żeglarzy, saperów, grabarzy, artylerzystów, dzwonników, więźniów i umierających. Jej opieką obdarzona była szeroka grupa reprezentująca najróżniejsze zawody, charakteryzujące się wysokim ryzykiem utraty zdrowia lub życia.

O znaczeniu możliwości kultu w podziemnych kaplicach, świadczą wydarzenia w XX wieku. Okres ten przyniósł wiele zawirowań politycznych, które wpłynęły na uniemożliwienie swobodnych praktyk religijnych. Oficjalny zakaz odprawiania nabożeństw w wielickiej kopalni został wprowadzony w 1956 r. Zmiana nadeszła dopiero w latach 80. XX w., gdy po wieloletniej przerwie w 1980 r. odbyła się uroczysta msza w ramach obchodów święta św. Barbary, którą odprawił kardynał Franciszek Macharski⁴⁴. Od tego czasu w podziemnej kaplicy św. Kingi nabożeństwo ku pamięci św. Barbary odbywa się regularnie, a w lokalnej prasie oraz na stronach internetowych można co roku zapoznać się z ich dokładnym przebiegiem⁴⁵. Współcześnie Barbórka w dalszym ciągu jest najważniejszym świętem górniczym, przepełnionym bogatą symboliką, a wizerunki świętej można spotkać w siedzibach przedsiębiorstw wydobywczych.

Drugą ważną świętą dla górników w kopalniach soli jest św. Kinga. Jej kult koncentruje się w Wieliczce oraz Starym Sączu, gdzie założyła klasztor. Wspomnienie św. Kingi ustanowiono na 24 lipca. Co ciekawe jej kult w Małopolsce rozpoczął się zaraz po śmierci i miał charakter ludowy. Dość wcześnie zaczęto rejestrować przypisywane jej cuda. Wedle źródeł miało to miejsce już po 1306 r.⁴⁶ W górniczych miastach Małopolski – Wieliczce i Bochni, kult św. Kingi również rozpoczął się wcześnie, stopniowo się nasilając: *Pierwsze msze święte Jej dedykowane w dniu 24 lipca zaczęto odprawiać w kościołach Wieliczki i Bochni już w połowie XVII w.*⁴⁷ Obchody upamiętniające św. Kingę to przede wszystkim uroczysta msza w podziemnej kaplicy pod jej wezwaniem, która znajduje się 101 metrów pod ziemią. Jednym z najważniejszych elementów obchodów wspomnienia św. Kingi jest obok mszy, tradycyjna pielgrzymka górników do jej grobu w Starym Sączu. Ponadto, współcześnie z okazji tego święta organizowana jest wielka feta w mieście. Wydarzenie obecnie ma charakter święta rodzinnego, któremu towarzyszy m.in. orkiestra górnicza, liczne pokazy, warsztaty czy koncerty. Obchodom tego święta

⁴⁴ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, s. 22.

⁴⁵ Źródło: <http://www.wielickacity.pl/dzialy/galeria/barborka-2019-w-kopalni-soli-wieliczka-zdjecia/> [10.08.2020].

⁴⁶ M. Czekański: *Święta Kinga. Czasy-życie-kult*, Kraków 1999, s. 121.

⁴⁷ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...* s. 57.

period⁴³. In the case of St. Barbara, it is worth noting that she is a patron saint not only of miners, but also sailors, minesweepers, grave-diggers, artillery officers, bell-ringers, prisoners and dying people. A broad group representing various professions characterised by a high risk of loss of health or life enjoys her protection.

The significance of worship in the underground chapels is testified by the events of the 20th century. This period was full of political changes which brought about free religious practice. The official ban on holding masses in the “Wieliczka” Salt Mine was introduced in 1956. The change came only in the 1980s when, after an interval of several years, a ceremonious mass was held in 1980 as part of celebrations of the Day of St. Barbara, celebrated by Cardinal Franciszek Macharski⁴⁴. Since that time, the mass to commemorate St. Barbara is held regularly in the underground Chapel of St. Kinga, whereas the local press and websites present its detailed course every year⁴⁵. In the modern times, Barbórka continues to be the most important miners’ holiday, filled with rich symbols, whereas images of this patron saint can be seen in offices of mining companies.

The second saint, important for miners in salt mines, is St. Kinga. Her worship concentrates in Wieliczka and in Stary Sącz, where she established a monastery. The memory of St. Kinga is celebrated on 24 July. It is interesting to note that in Małopolska, her worship started right after her death and had grassroots nature. Miracles attributed to her started to be registered quite early. According to sources, this took place already after 1306⁴⁶. In Wieliczka and Bochnia, the mining towns of Małopolska, the worship of St. Kinga also started early and gradually intensified: *The first holy masses dedicated to her on 24 July started to be celebrated in the churches in Wieliczka and Bochnia already in the middle of the 17th century*⁴⁷. Celebrations commemorating St. Kinga primarily include a ceremonious mass in the underground chapel bearing her name, which is located 101 metres below the ground. One of the most important elements of celebrations of St. Kinga’s Day, apart from the holy mass, is the traditional pilgrimage of miners to her grave in Stary Sącz. Furthermore, the city organises a great feast on this day. Nowadays, it is a family-type event, which

⁴³ E. Kalwajtyś: *Ostatnie “Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, “Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Vol. 11, Kraków 1994, p. 85.

⁴⁴ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, p. 22.

⁴⁵ Source: <http://www.wielickacity.pl/dzialy/galeria/barborka-2019-w-kopalni-soli-wieliczka-zdjecia/> [10.08.2020].

⁴⁶ M. Czekański: *Święta Kinga. Czasy-życie-kult*, Kraków 1999, p. 121.

⁴⁷ M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól...*, p. 57.

towarzyszy wiele inicjatyw mających na celu popularyzację wiedzy na temat historii miasta, kopalni, tradycji górniczych oraz oczywiście samej postaci św. Kingi. Jeszcze do niedawna wydarzenie to otwierał oficjalny pochód św. Kingi oraz gwarów. Aktorzy w strojach z epoki odtwarzali scenki rodzajowe, zapoznając w ten sposób widzów z rodzimym folklorem. Tradycją stało się także organizowanie przez wielicki Dom Kultury konkursu dla dzieci na strój św. Kingi. Istotą konkursu jest przede wszystkim obudzenie w młodych ludziach pozytywnych skojarzeń z patronką oraz o popularyzacja wiedzy na temat tej ważnej dla Wieliczki postaci historycznej. Można uczestniczyć także w biegu o puchar św. Kingi oraz wziąć udział w turnieju szachowym. Rywalizują w nim ze sobą przedstawiciele Wieliczki i Bochni, walcząc o to, w którym mieście przez kolejny rok będzie przebywał pierścień św. Kingi – symbol górniczych miast związany z legendarnym sprowadzeniem soli do Polski przez świętą.

O randze postaci św. Kingi w Wieliczce świadczy fakt, że w 1994 r. siostry Klaryski ze Starego Sącza przekazały relikwie świętej wielickim górnikom. Zostały one umieszczone w podziemnej kaplicy poświęconej patronce górników: *W uroczystościach uczestniczyli przedstawiciele wielickiego duchowieństwa z o. dziekanem Ludwikiem Kurowskim, ks. Proboszczem Zbigniewem Gerle, ks. Rektorem Lucjanem Łukaszewiczem, górnicy z dyrektorem kopalni Zbigniewem Zarębskim oraz mieszkańcy Wieliczki*⁴⁸. Relikwie umieszczono we wnęce ołtarzowej kaplicy. Poza kopalnią, w Wieliczce możemy zobaczyć ołtarz poświęcony św. Kindze w kościele reformatorów wraz ze znajdującą się tam rzeźbą przedstawiającą jej postać, a na cmentarzu odnajdziemy poświęconą jej kaplicę z XIX w. Również na murach Zamku Żupnego dostrzec można figurę św. Kingi wraz z klęczącymi u jej stóp górnikami. Natomiast w zbiorach Muzeum Żup Krakowskich znajdują się dzieła przedstawiające świętą, w tym autorstwa Jana Matejki oraz jego ucznia Ferdynanda Olesińskiego. Można je oglądać w podziemnej ekspozycji muzealnej na III poziomie kopalni soli. Popularność św. Kingi widoczna jest także na innych przykładach: w przestrzeni gminy na jej cześć nazywane są różne miejsca, m.in. szyb górniczy, park czy szkoła. Motyw węgierskiej księżniczki, która sprowadziła sól do Polski pojawia się także w poezji regionalnych artystów.

Popularność św. Kingi wynika z jej pełnego pobożności życia, nieposzlakowanej postawy moralnej oraz działalności na rzecz Kościoła⁴⁹. Przypisywane jej cuda

⁴⁸ Tamże, s. 48.

⁴⁹ Por. M. Czekański: *Święta Kinga...*

is accompanied by a mining orchestra, shows, workshops and concerts. Celebrations coincide with numerous initiatives aimed at popularising the knowledge about the city's history, the mine, mining traditions and obviously the person of St. Kinga. Until recently, the event was opened by an official parade of St. Kinga and ore miners. Actors in historical costumes played genre scenes, thus making the spectators acquainted with local folklore. Organisation of a children's competition for the outfit of St. Kinga by the Wieliczka Cultural Centre has also become a tradition. The essence of the competition is to excite positive associations with the patron saint in young people and to promote knowledge about this important historical figure for Wieliczka. One can also participate in St. Kinga's Race or take part in a chess tournament. Representatives of Bochnia and Wieliczka compete in it and the winner takes home the Ring of St. Kinga, the symbol of mining towns, related to the legend of the saint who brought salt to Poland.

The rank of St. Kinga in Wieliczka is testified by the fact that in 1994 St. Clare's nuns from Stary Sącz handed over the saint's relics to the Wieliczka miners. They were placed in the underground chapel bearing her name: "the ceremony was attended by the representatives of the Wieliczka clergy with Rev. Ludwik Kurowski, Rev. Zbigniew Gerle, Rev. Rector Lucjan Łukaszewicz, miners with the mine director, Zbigniew Zarębski and residents of Wieliczka"⁴⁸. The relics were placed inside the altar chapel. Outside of the mine, in Wieliczka, we can see an altar devoted to St. Kinga in the Reformed Franciscan Church, along with a figure presenting the saint, whereas in the cemetery, there is a 19th century chapel devoted to her. Within the walls of the Saltworks Castle, there is also a figure of St. Kinga with miners kneeling at her feet. The collections of the Cracow Saltworks Museum in Wieliczka also include numerous works presenting the saint, among others by Jan Matejko and his student, Ferdynand Olesiński. They can be admired in the underground museum exhibition on level III of the Salt Mine. The popularity of St. Kinga is also visible in the remaining area of the county, where various places are named in her honour, among them a mining shaft, a park or a school. The poetry of regional artists also features the theme of the Hungarian princess who brought salt to Poland.

The popularity of St. Kinga results from her life, full of piety, unblemished moral stance and actions for sake of the Church⁴⁹. Miracles attributed to her

⁴⁸ *Ibidem*, p. 48.

⁴⁹ Cf. M. Czekański: *Święta Kinga...*

wpłynęły na intensywne działania zmierzające do wyniesienia jej na ołtarze. Powsolny, ale nieoficjalny kult rozpoczął się tuż po jej śmierci, co zostało odnotowane również w zapiskach Długosza⁵⁰. Zabiegi wyniesienia jej na ołtarze trwały bardzo długo ze względu na zamieszania polityczne oraz działalność Lutra w tym czasie. Dopiero na prośbę synodu Piotrowskiego z 1628 r. popartą przez Zygmunta III, papież Urban VIII zarządził rozpoczęcie wstępnego procesu informacyjnego co do sławy świętości i trwającego od niepamiętnych czasów kultu Kingi. Jednak zgromadzone wtedy materiały uznano za niewystarczające. Kolejne działania podjęte przez Jana III Sobieskiego, przy wsparciu kolejnych papieży, pozwoliły na zatwierdzenie odwieczności kultu Kingi. Została wyniesiona na ołtarze w 1690 r., a 24 lipca ustanowiono dniem jej czci⁵¹. Natomiast za świętą została ostatecznie uznana 16 czerwca 1999 r. Kanonizacji dokonał papież Jan Paweł II podczas pielgrzymki do Polski. Ogromny wpływ, jaki miała Kinga na społeczność górniczą, przyczynił się do szybkiego rozwoju jej kultu, a także do nadania jej imienia największej podziemnej kaplicy w kopalni soli w Wieliczce.

Pomimo zmniejszającej się społeczności górniczej w Wieliczce, można wciąż zaobserwować pobożność górniczą na przykładzie pochówku. Bogate tradycje są podtrzymywane, zwłaszcza gdy obrzęd dotyczy osób zajmujących wyższe stanowiska w kopalni lub tragicznie zmarłych w wypadkach. Jednym z elementów lokalnej tradycji górniczej jest obecność delegacji z kopalni, w przypadku pogrzebu osoby wybitnie zasłużonej występują oni w paradnych mundurach. Kolejnym jest prowadzenie konduktu pogrzebowego przez orkiestrę salinarną, która wykonuje na tę okazję tradycyjne utwory. W niektórych przypadkach pochówkowi towarzyszy także górniczy chór „Lutnia”, wykonujący żałobne pieśni. W pogrzebie uczestniczą też poczty sztandarowe organizacji, do których należał zmarły. Jedną z zanikających tradycji jest pożegnanie nad otwartym grobem, któremu towarzyszy ostatnie „Szczęść Boże”. Jest to zwyczaj upuszczania przez delegację górniczą stojącą nad grobem lamp górniczych, które gasną wraz z uderzeniem o ziemię⁵². Tak uroczyste pogrzeby zdarzają się coraz rzadziej, niemniej jednak tradycja ta całkowicie nie zagięła.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 125–127.

⁵² E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, t. 11, Kraków 1994, s. 87.

sparked intense efforts aimed at declaring her saint. Her slow, but informal worship started right after her death, which was also referenced in Jan Długosza's records⁵⁰. The attempts at declaring her saint lasted for a long time, due to political disturbances and Luther's activity at that time. It was only at the request of the Piotrków Council of 1628, supported by King Sigismund III, that Pope Urban VIII ordered the start of the initial information process pertaining to the sainthood and the worship of Kinga, which has lasted for time immemorial. However, the materials collected at that time were deemed insufficient. New activities taken by Jan III Sobieski, with the support of subsequent popes, allowed for approving the worship of Kinga. She was beatified in 1690 and 24 of July became the day of her worship⁵¹. Kinga was canonised on 16 June 1999. The canonisation was made by Pope John Paul II during a pilgrimage to Poland. The huge impact that Kinga had on the mining community has contributed to the rapid development of her worship, as well as to naming the largest underground chapel in the “Wieliczka” Salt Mine after her.

In spite of the decreasing mining community in Wieliczka, it is still possible to observe miners' piety using the example of burial traditions. Extensive rituals have been preserved, especially when the ceremony refers to persons holding higher positions in the mine or persons who died tragically as a result of accidents. One of the elements of the local tradition is the presence of a delegation from the mine; in case of a funeral of particularly distinguished persons, members of the delegation wear gala uniforms. Another one is the fact that the funeral procession is led by the saltworks orchestra who plays special compositions for this occasion. In some cases, the funeral is also attended by the miners' choir, “Lutnia”, which performs funeral songs. There are also the colour corps of the organisations to which the deceased belonged. One of disappearing traditions is saying farewell by an open grave, which is accompanied by the last “God bless.” This is the custom consisting in lowering of mining lamps by the delegation which stands over the grave; the lamps are extinguished when hitting the ground⁵². Such ceremonious funerals are a rarity, yet the tradition has not fully expired.

The heritage of present day Wieliczka, similarly to the past, focuses on the work in the salt mine. In spite of economic and social changes, the mine remains

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 125–127.

⁵² E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Vol. 11, Kraków 1994, pp. 87.

Dziedzictwo współczesnej Wieliczki, podobnie jak w przeszłości, koncentruje się wokół pracy w kopalni soli. Pomimo przemian ekonomicznych i społecznych kopalnia jest zarówno miejscem pracy, jak i źródłem bogatych tradycji – w tym także praktyk religijnych. Wprawdzie górnictwo nie zanikło w Wieliczce całkowicie, ze względu na prace utylizacyjne i zabezpieczające, jednak zostało zdominowane przez turystykę. Dzięki rozwojowi branży turystycznej udało się utrzymać, zabezpieczyć, a tym samym zachować ten unikatowy zabytek. Dodatkowo kolejne pokolenia związały się z tym miejscem poprzez pracę – zarówno w branży górniczej, jak i turystycznej. Ciągłość pracy wielu pokoleń w kopalni soli nie pozostała bez wpływu na podtrzymanie emocjonalnego stosunku do miejsca pracy, które przesycone jest symboliką, tradycjami i etosem. Silne poczucie tożsamości, które związane jest z ich transmisją, pozwoliło na kultywowanie dziedzictwa górniczego współcześnie – z którym identyfikują się mieszkańcy.

W procesie zmian, jakie zaszły w Wieliczce, zachowało się wiele tradycji związanych ze sferą *sacrum*. Umożliwiono zapoznanie się z tym elementem dziedzictwa kopalni również osobom postronnym – turystom. Górnicy, którzy również są przewodnikami, z dumą prezentują podziemia kopalni, przedstawiając bogatą kulturę materialną i duchową. Ciekawym przykładem bogactwa wierzeń górniczych jest podziemny szlak pielgrzymkowy. Otwarty w 2010 r. prowadzi przez zabytkowe, podziemne kaplice, stanowiące świadectwo górniczej pobożności. W ramach zwiedzania tej trasy można oglądać ślady górniczej pobożności, zaznajomić się z wierzeniami górniczymi i podziwiać specyfikę tych miejsc, jak również pomodlić się czy uczestniczyć we mszy. Nazwa szlaku „Szczęść Boże” nawiązuje do wspomnianego wcześniej tradycyjnego powitania każdego napotkanego człowieka w kopalni. Tradycja przywitania jest podtrzymywana przez wszystkich pracowników związanych z kopalnią, w tym przez przewodników, którzy stanowią obecnie dużą grupę zawodową. Podziemne miejsca *sacrum*, które są świadectwami religijności górników udostępnia się nie tylko turystom, ale też lokalnej społeczności, w celach podtrzymywania praktyk religijnych. W ramach upowszechniania korzystania z podziemnych miejsc *sacrum*, kopalnia umożliwia zawarcie sakramentu małżeństwa oraz przyjęcie sakramentu chrztu w największej podziemnej kaplicy św. Kingi. Dzięki takim działaniom miejsca te są „żywe” na co dzień, nie tylko w trakcie najważniejszych górniczych wydarzeń. Dzięki uczestnictwu w różnych wydarzeniach pozwalają one na zrozumienie górniczego świata wartości.

both a work place, and a source of wealthy traditions – including religious practice. Even though mining has not disappeared completely from Wieliczka due to the maintenance and securing work, it has been dominated by tourism. Thanks to the development of the tourist industry it was possible to preserve, secure and thus keep this unique monument. Additionally, subsequent generations have become bound to this place by work – both in the mining and the tourist industry. The continuity of work of many generations in the salt mine has not been left without an impact on keeping up the emotional attitude to the place of work, which is instilled with symbols, tradition and ethos. A strong feeling of identity, which is related to the passing on of customs, allowed for the continuation of the mining heritage nowadays – and the residents identify with it.

In the process of changes that have taken place in Wieliczka, numerous traditions related to the sacred sphere have been preserved. Outsiders, namely tourists, were also granted access to become acquainted with this element of the mine's heritage. Miners, who also work as tour guides, proudly present the underground of the salt mine, showing the wealthy tangible and spiritual culture. An interesting example of the wealth of miners' beliefs is the underground pilgrimage trail. Opened in 2000, it leads through historical, underground chapels which testify to the miners' piety. As part of the route, pilgrims can see remnants of miners' piety, learn about mining beliefs and admire the specific character of the locations, as well as pray or take part in a mass. The name of the trail, "God Bless" ("Szczęść Boże"), makes references to the aforementioned traditional greeting of every person encountered in the mine. The tradition is preserved by all employees of the mine, including tour guides who currently form a large professional group. The underground sacred places which testify to the religiousness of miners are open to the public not only for tourist purposes, but also for the local community, for the purpose of religious practice. As part of popularising the use of underground places of worship, the mine allows marriage and baptism ceremonies to be held in the largest underground Chapel of St. Kinga. Thanks to such activities, these places are "alive" on a daily basis, not only during the important mining events. Via participation in various events, they allow for understanding the miners' world of values.

ZAKOŃCZENIE

Kopalnia soli w Wieliczce od setek lat jest miejscem pracy dla mieszkańców Wieliczki i okolic, a co za tym idzie miejscem rozwoju bogatej kultury górniczej. Jednym z elementów dziedzictwa górniczego są różne przykłady religijności charakterystyczne dla górników solnych. Można je odnaleźć w materialnych obiektach, jak kaplice, rzeźby, ołtarze oraz w bogatych tradycjach niematerialnych, m.in. w mszach w podziemnych kaplicach, górniczym przywitaniu czy kulcie świętych. Źródłem religijności i innych wierzeń górników można doszukiwać się w kilku aspektach. Punktem wyjścia była próba zrozumienia podziemnego świata, który otaczał górników, wyjaśnienia zdarzeń, zwłaszcza tych niezrozumiałych. Górnicy stworzyli w ten sposób charakterystyczną społeczność, która kierowała się określonymi wartościami i szacunkiem do pracy. Religijność stanowiła nie tylko podstawę ustalonych zachowań, ale przenikała wszystkie sfery życia górniczej społeczności.

Współcześnie Wieliczka różni się od tej z czasów funkcjonowania przedsiębiorstwa górniczego. Jest to przede wszystkim znany ośrodek turystyczny, a nie produkcyjny. Pomimo przemian społecznych i gospodarczych, które postępują, pozostaje jednak miastem z nadal żywymi tradycjami górniczymi. Dzięki świadomości mieszkańców Wieliczki i osób związanych z kopalnią kultura materialna i niematerialna górników solnych w Wieliczce ewoluowała, ale nie uległa zapomnieniu. Sprzyja temu powszechna świadomość konieczności ochrony zabytku, jakim jest kopalnia soli, która wpływa na zachowanie świadectw przeszłości: zabytkowych kaplic, komór z widocznymi śladami pracy górników czy grot kryształowych. Oddaje to także wciąż żywa tradycja rzeźbienia w soli, msze św. w podziemnych kaplicach czy kult patronek górniczych św. Barbary i św. Kingi. Pracownicy kopalni wciąż korzystają z dziedzictwa górniczego zarówno prywatnie – w trakcie uczestnictwa w praktykach religijnych – jak i poprzez przedstawianie go szerszej grupie odbiorców. Warto nadmienić, że część górników, w tym emerytowanych, pracuje obecnie jako przewodnicy, prezentując dużo bardziej osobistą narrację w trakcie oprowadzania turystów. Często również kolejne pokolenia rodzin górniczych, dzięki zaangażowaniu w turystykę, wiążą się z kopalnią, przedłużając tym samym tradycję pracy w tym miejscu.

Zaobserwowane zjawisko ewolucji religijności w środowisku osób związanych z kopalnią soli jest przykładem dziedzictwa w rozumieniu prof. Barańskiego. Współczesna pobożność wynika ze świadomości wybranych przez mieszkańców tradycji, które ewoluowały oraz stały się elementem świadomego podejścia do

RECAPITULATION

The “Wieliczka” Salt Mine has been a place of work for residents of the town and the neighbouring areas for centuries, and thus a place where a rich mining culture has come into being. The elements of mining heritage include diverse examples of religiousness characteristic for salt miners. They can be found in material objects, such as chapels, sculptures, altars and in wealthy intangible traditions, including masses in underground chapels, miners’ greetings or the worship of saints. One can search for sources of miners’ religiousness and other beliefs in several aspects. The starting point was an attempt at understanding the subterranean world that surrounded the miners and explaining the events, in particular the incomprehensible ones. In this way, the miners created a characteristic community that was guided by specific values and respect for work. Religiousness was not only the basis of specific behaviour, but it pervaded all spheres of life of a mining community.

Nowadays, Wieliczka greatly differs from the town that it used to be when the mining enterprise was still operating. First of all, it is a well-known tourist centre and not a production area. In spite of social and economic changes that are progressing, it remains a town with living mining traditions. Thanks to the awareness of Wieliczka’s residents and persons related to the mine, the tangible and intangible culture of salt miners in Wieliczka has evolved, but has not been forgotten. Common understanding of the necessity of protecting the salt mine monument has been conducive to it; it affects the preservation of the testimony of the past: historical chapels, chambers with visible traces of miners’ work or crystal grottoes. It is also manifested by the still living tradition of salt sculpting, holy masses in the underground chapels and the worship of mining patrons, such as St. Barbara and St. Kinga. The employees of the salt mine continue to use the mining heritage both privately – during participation in religious practices – and by presenting it to a broader group of recipients. It is worth noting that some miners, including retired ones, work as tour guides, presenting much more personal narratives when showing tourists around. What is more, subsequent generations of miners’ families, thanks to their engagement in tourism, remain bound to the mine, keeping up the tradition of work in this location.

The observed phenomenon of evolution of religiousness in the community of people related to the mine is an example of heritage within the meaning proposed by Professor Barański. Modern piety results from the awareness of traditions chosen by the residents, which have evolved and which have become an element

spuścizny przeszłości, oddziałując tym samym na zastaną rzeczywistość. Wspólne celebrowanie świąt, zachowywanie pamięci o wydarzeniach, postaciach czy miejscach i inne inicjatywy mają w tym przypadku charakter emotywny. Religijność, będąca elementem dziedzictwa górniczej Wieliczki wciąż oddziałuje na społeczność i pełni również funkcję tożsamościową.

Celem powyższej pracy było wykazanie, że we współczesnej Wieliczce, postrzeganej głównie z perspektywy ogromnego kompleksu turystycznego, istnieją żywe ilustracje obecności dziedzictwa górniczego. Zaprezentowane przykłady stanowią wycinek z bogatej kultury górniczej i dotyczą tematu religijności. Jednocześnie są najbardziej rozpoznawalne przez mieszkańców, charakterystyczne i wciąż obecne w Wieliczce oraz jej okolicach. Ich przetrwanie wpisuje się w koncepcje dziedzictwa jako czynnego, krytycznego procesu, w ramach którego następuje wybór elementów przeszłości tworzących teraźniejszość. Zachowanie wyżej wymienionych elementów dziedzictwa górniczego wskazuje na jego obecność w świadomości mieszkańców. Dowodem na to jest podtrzymywanie wybranych elementów religijnych oraz korzystanie z nich na różnych powiązanych ze sobą płaszczyznach: kulturowej, społecznej czy ekonomicznej. Współczesne dziedzictwo górników solnych przejawia się również w innych przykładach, które jednak wymagają osobnego opracowania.

of a conscious approach to the heritage of the past, thus impacting the existing reality. Joint celebration of holidays, preservation of memory about events, persons or places and other initiatives have, in this case, emotive nature. Religiousness, which is an element of the heritage of the mining Wieliczka, continues to impact the community and also performs an identity function.

The purpose of this paper was to show that the present-day Wieliczka, perceived primarily through the prism of a huge tourist complex, has retained living examples of the presence of mining heritage. The presented examples are just an excerpt from the rich mining culture and refer to the issue of religiousness. Simultaneously, they are easily recognised by the residents, characteristic and still present in Wieliczka and its vicinity. Their preservation has been incorporated into the concept of heritage as an active, critical process as part of which selection of elements of the past that make up the present time is made. Retaining the above-listed elements of mining heritage indicates its presence in the residents' awareness. This is evidenced by the preservation of selected religious elements and their use in various inter-related areas: cultural, social and economic. The modern heritage of salt miners is also manifested by other examples which, however, require a separate study.

BIBLIOGRAFIA

- « M.T. Albert: *Heritage Studies. Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin/Boston 2013.
- « G. Ashworth: *Sfragmentaryzowane dziedzictwo: sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki* (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, red. M. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007.
- « J. Barański: *Spiski regionalizm: uwagi o tradycji, dziedzictwie i meta kulturowości* (w:) „Rocznik Podhalański”, T. 14, Zakopane 2019.
- « M. Czeakański: *Święta Kinga. Czasy – życie – kult*, Kraków 1999.
- « D. Dobrowolska: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939*, Kraków 1965.
- « K. Dobrowolski: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Ossolineum 1966.
- « K. D'Obyrn: *Rola obiektu górniczego w kulturowym dziedzictwie* (w:) *IV Konferencja Muzeów Górniczych i skansenów podziemnych w Polsce*, Wieliczka 2017.
- « B. Gapiński: *Wybrane zagadnienia najnowszej historii religijno – kulturowej*, wyd. Gaudentium, Gniezno 2017.
- « E. Hobsbawm, T. Ranger: *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008.
- « U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, „Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, nr 49, wyd. Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.
- « A. Kaczurba: *Wieliczka – świat podziemny oraz msza pasterska 1000 stóp pod ziemią*, Lwów 1903.
- « E. Kalwajtys: *Ostatnie „Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, T. 11, Kraków 1994.
- « M. Kopacz: *Stan badań nad kulturą wielickich górników salinarnych*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, T. 7, Kraków 1979.
- « M. Lubaś: *Tradycja jako proces społeczno-kulturowy. Praktyki tradycjonalizacji w zachodniej Macedonii* (w:) *Kreacje i nostalgje. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, red. G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzynski, D. Rancew-Sikora, Gdańsk 2009.
- « J. Ligęza: *Ludowa literatura górnicza*, Opole 1958.
- « P. Płatek: *Dwa światy. Zbiór opowiadań, gawęd, legend i reportaży o górnikach i najwspanialszej w świecie tysiącletniej kopalni soli w Wieliczce*, Toronto 1981.

BIBLIOGRAPHY

- « M. T. Albert: *Heritage Studies. Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*, Berlin/Boston 2013.
- « G. Ashworth: *Sfragmentaryzowane dziedzictwo: sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki* (in:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, ed. M. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007.
- « J. Barański: *Spiski regionalizm: uwagi o tradycji, dziedzictwie i meta kulturowości* (in:) “Rocznik Podhalański”, Vol. 14, Zakopane 2019.
- « M. Czeakański: *Święta Kinga. Czasy – życie – kult*, Kraków 1999.
- « D. Dobrowolska: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939*, Kraków 1965.
- « K. Dobrowolski: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Ossolineum 1966.
- « K. D'Obyrn: *Rola obiektu górniczego w kulturowym dziedzictwie* (in:) *IV Konferencja Muzeów Górniczych i skansenów podziemnych w Polsce*, Wieliczka 2017.
- « B. Gapiński: *Wybrane zagadnienia najnowszej historii religijno-kulturowej*, Gaudentium, Gniezno 2017.
- « E. Hobsbawm, T. Ranger: *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008.
- « U. Janicka-Krzywda: *Obrzędowość górników solnych w kopalniach Polski, Austrii, Rumunii*, “Zeszyty Naukowe, Sympozja i Konferencje”, No. 49, Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, 2000.
- « A. Kaczurba: *Wieliczka – świat podziemny oraz msza pasterska 1000 stóp pod ziemią*, Lwów 1903.
- « E. Kalwajtys: *Ostatnie “Szczęść Boże” – motyw śmierci w kulturze górników w kopalni soli Wieliczki i Bochni*, “Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Vol. 11, Kraków 1994.
- « M. Kopacz: *Stan badań nad kulturą wielickich górników salinarnych*, “Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, Vol. 7, Kraków 1979.
- « M. Lubaś: *Tradycja jako proces społeczno-kulturowy. Praktyki tradycjonalizacji w zachodniej Macedonii* (in:) *Kreacje i nostalgje. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, ed. G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzynski, D. Rancew-Sikora, Gdańsk 2009.
- « L. Ligęza: *Ludowa literatura górnicza*, Opole, 1958.
- « P. Płatek: *Dwa światy. Zbiór opowiadań, gawęd, legend i reportaży o górnikach i najwspanialszej w świecie tysiącletniej kopalni soli w Wieliczce*, Toronto 1981.

- « L. Przymuszała: *Ginące i żywe tradycje ludowe w świetle frazeologii gwarowej* (w:) *Tradycja w kontekstach kulturowych*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, t. 4, wyd. UMCS, Lublin 2011.
- « C. Robotycki: *Tradycja i obyczaj w środowisku wiejskim*, Warszawa 1980.
- « E. Sapir: *Zwyczaj* (w:) *Kultura, język, osobowość*, Warszawa 1978.
- « D. Simonides: *Tradycyjny etos górniczy* (w:) *Etos górniczy. Tradycja i współczesność*, red. D. Pohl, Łędziny 2006.
- « D. Simonides: *Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988.
- « M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól. Dziedzictwo wiary wielickich górników*, Wieliczka 2016.
- « J. Szacki: *Trzy pojęcia tradycji* (w:) „Przegląd Filozoficzno-Literacki”, nr 3–4 (18), 2007.
- « T. Szawiel: *Religijność ludowa: perspektywy spojrzenia*, „Znak”, marzec 2008, nr 634.
- « A. Tomaszewski: *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2013.
- « B. Wolek-Kocur: *Źródła górniczego kultu św. Barbary* (w:) *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, P. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, s. 297–304.
- « M. Zatorska: *Ciulim lełowski jako lokalne dziedzictwo jedzeniowe* (w:) *Oddolne tworzenie kultur. Perspektywa antropologiczna*, red. J. Dudek, Warszawa 2015.
- « https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Ochrona_dziedzictwa_kulturowego/ [08.08.2020]
- « <http://ozkultura.pl/node/2893> [10.06.2020]

- « L. Przymuszała: *Ginące i żywe tradycje ludowe w świetle frazeologii gwarowej* (in:) *Tradycja w kontekstach kulturowych*, ed. J. Adamowski, M. Wójcicka, Vol. 4, UMCS, Lublin 2011.
- « C. Robotycki: *Tradycja i obyczaj w środowisku wiejskim*, Warsaw 1980.
- « E. Sapir: *Zwyczaj* (in:) *Kultura, język, osobowość*, Warsaw 1978.
- « D. Simonides: *Tradycyjny etos górniczy* (in:) *Etos górniczy. Tradycja i współczesność*, ed. D. Pohl, Łędziny 2006.
- « D. Simonides: *Górniczy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, Katowice 1988.
- « M. Skubisz, A. Wolańska: *Krzyż i sól. Dziedzictwo wiary wielickich górników*, Wieliczka 2016.
- « J. Szacki: *Trzy pojęcia tradycji* (in:) „Przegląd Filozoficzno-Literacki”, No. 3–4 (18), 2007.
- « T. Szawiel: *Religijność ludowa: perspektywy spojrzenia*, „Znak”, March 2008, No. 634.
- « A. Tomaszewski: *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2013.
- « B. Wolek-Kocur: *Źródła górniczego kultu św. Barbary* (in:) *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, P. P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław 2008, pp. 297–304.
- « M. Zatorska: *Ciulim lełowski jako lokalne dziedzictwo jedzeniowe* (in:) *Oddolne tworzenie kultur. Perspektywa antropologiczna*, ed. J. Dudek, Warsaw 2015.
- « https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Ochrona_dziedzictwa_kulturowego/ [08.08.2020]
- « <http://ozkultura.pl/node/2893> [10.06.2020]